

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Медичний інститут
Кафедра екології

Магістерська дипломна робота
на тему: **«Перспективи розвитку екологічного туризму у повоєнний
період»**

Виконав:

студент VI курсу, групи 621
спеціальності 101 «Екологія»

Кравченко Андрій Олександрович

Керівник:

канд.геогр.наук
доц. кафедри екології

Патрушева Л.І.

Рецензент:

д.б.н., професор,
Завідувачка кафедри екології

Григор'єва Л.І.

Миколаїв – 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	7
1.1. Екологічний туризм - сучасні тенденції розвитку.	7
1.2. Особливості рекреації людей у військовий час.	16
1.3. Міжнародний досвід розвитку екологічного туризму у країнах де проводилися активні бойові дії.	24
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	36
2.1. Загальна характеристика еколого-туристичного потенціалу у Миколаївській області.	36
2.2. Методика дослідження.	38
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	50
3.1. Просторово-часовий аналіз військових дій на території Миколаївської області.	50
3.2. Сучасний стан територій привабливих для екологічного туризму.	60
3.3. Заходи щодо розвитку безпечного екологічного туризму у повоєнний час.	62
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	66
ЛІТЕРАТУРА	68
ДОДАТКИ	75

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ПЗФ – природно – заповідний фонд.

ПЗ - природний заповідник.

БЗ - біосферний заповідник.

НПП - національний природний парк.

РЛП - регіональний ландшафтний парк.

Deep State MAP - мапа військових дій.

Військовий стан – це особливий правовий режим, що був введений по всій території України через збройну агресію про держави, напад на неї, а також загрози її територіальної цілісності. Правовою основою воєнного стану є Конституція України та закон України «Про правовий режим воєнного стану», та указ президента. Згідно із цим законом, країна переходить до воєнного командування, що в об'єднанні з виконавчою владою, адміністраціями, та органами місцевого самоврядування мають дотримуватися і виконувати заходи цього режиму.

Туризм – це вид заходів що пов'язані з тимчасовим виїздом суб'єкту з місця його постійного перебування або проживання з рекреаційною, пізнавальною, оздоровчою, або іншими видами туристичної діяльності у спеціально відведені для цього місця.

Екотуризм – організаційні заходи, пов'язані з подорожами у природні зони, об'єкти ПЗФ, та інші місця рекреації що мають культурні або природні цінності з метою здійснення різних проектів охорони та використання природних ресурсів, збереженням природного середовища, або відпочинку.

Об'єкти ПЗФ – це ділянки та області та території країни визначені державою, зі певним юридичним статусом, що мають особливу природоохоронну, історичну, рекреаційну та інші цінності. Тобто це місця в яких знаходиться велика кількість представників тваринного та рослинного світу, і мають бути охороняємими та збереженими.

Культурно-історичні ресурси – це пам'ятки історії і архітектури що розташовані на території держави та можуть бути використані у туристичній та рекреаційній діяльності.

Оздоровчий туризм – вид туризму що несе собою індивідуальний характер з відвідуванням місць оздоровчої та профілактичної направленості, а також відновлення психологічних та фізичних ресурсів суб'єктів туризму.

Курортні зони – це ділянки які є естетично та рекреаційно привабливі для відвідування туристами з метою відпочинку, рекреації або лікування. В основному це морські, озерні, річкові, гірничі комплекси.

Рекреаційна ділянка – це певна територія на суші або водному просторі, які призначені для організації масового відпочинку.

Український кристалічний щит – геологічна структура яка є припіднятою у межах Східноєвропейської платформи і займає третю частину від всієї території України і в деяких місцях має виходи на поверхню.

Туристична дестинація – ключовий елемент індустрії туризму. Її можна охарактеризувати як центр (територію) із засобами обслуговування та послугами для забезпечення потреб туристів.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання перспективи розвитку екологічного туризму на території Миколаївської області у післявоєнний період відноситься до числа державно значущих, тому що визначає ступінь привабливості та безпечності рекреаційних територій для відвідування не тільки українськими, а й туристами з інших країн.

На території Миколаївської області знаходиться близько 150 об'єктів ПЗФ, та ділянок з різноманітним тваринним і рослинним світом що є привабливими для проведення рекреаційних та туристичних заходів.

Військові дії, що відбуваються у Миколаївській області та по всій країні в цілому, несуть руйнування та знищення для флори і фауни; зміну естетичної привабливості; насиченість небезпечними предметами тощо. Всі ці негативні наслідки мають бути враховані при плануванні еколого-туристичних маршрутів та заходів, і в подальшому потребує великої кількості часу та ресурсів для приведення їх до нормального довоєнного стану і можливості використання у туристичній сфері.

По даним Міжнародної природоохоронної організації, території що перебували та перебувають під окупацією у подальшому потребують до 10 років для повернення нормального ритму життя та ще більше часу для відновлення насаджень, лісів, ґрунтового покриву, рослинного та тваринного світу.

Насамперед це пов'язане з колосальною кількістю пожеж, викидів у атмосферу, та скидів важких металів і нафтопродуктів у ґрунт.

Мета дослідження полягає в пошуках шляхів безпечного розвитку екологічного туризму в Миколаївській області.

Відповідно до мети можна виділити наступні **завдання**:

- вивчити міжнародний досвід розвитку екологічного туризму у повоєнний період
- ознайомитись з природно - ресурсним потенціалом розвитку

екологічного туризму в регіоні;

- розробити методiku дослідження;
- проаналізувати стан території Миколаївської області у воєнний період;

- вивчити обсяг шкоди заподіяної активними військовими діями;
- визначити напрямки розвитку екотуризму в регіоні.

Об'єкт дослідження – території та об'єкти ПЗФ у Миколаївській області що постраждали у період воєнного часу.

Предмет дослідження – безпека і можливість відвідування рекреаційних об'єктів області у післявоєнний період.

Наукова новизна:

- розробка власної методики аналізу ситуації, що склалася на територіях привабливих для розвитку екологічного туризму під час військових дій у Миколаївській області;
- застосування картографічних джерел створених на основі ГІС програм та матеріалів ДЗЗ для оцінки стану екотуристичних ділянок що потрапили під вплив активних військових дій.

Практичне значення отриманих результатів: результати дослідження можна використати як рекомендації щодо перспектив розвитку екологічного туризму в регіоні.

Апробація отриманих результатів на Modern ways of solving the problems of science in the world abstracts of VI International scientific and practical conference Warsaw, Poland (February 13 – 15, 2023).

Структура магістерської роботи

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (47 найменувань). Загальний обсяг дослідження становить 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

1.1. Екологічний туризм – сучасні тенденції розвитку

Туризм – приваблива та високоприбуткова сфера діяльності. У провідних туристичних країнах світу вона приносить понад 15 % ВВП держави. Туристична галузь є одним із пріоритетів розвитку економіки в усіх країнах ЄС [5].

Одним із сучасних і пріоритетних видів туризму, що успішно розвивається та набуває активного поширення, є екологічний. Популярність даного виду туристичної діяльності швидко зростає останнім часом. Аргументом даного виду діяльності є і те, що екологічний туризм максимально позитивно впливає на здоров'я і самопочуття відпочиваючих, сприяє збереженню цілісності природного середовища, надходженню до місцевих бюджетів, є важливим чинником екологічного виховання та ефективним засобом попередження екологічних лих від антропогенного навантаження.

Екологічний (зелений) туризм виник як альтернатива класичному курортному відпочинку. Адже, у світі спостерігається перехід від так званої SSS-моделі відпочинку (Sea – Sun – Sand: Море – Сонце – Пісок) до моделі LLL (Lore – Landscape – Leisure: Знання – Ландшафт – Дозвілля) [17].

Вважається, що термін «екологічний туризм» у 1983 р. запропонував мексиканський економіст-еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейні, на його думку, екотуризм включає таку категорію туристів, які подорожують по відносно непорушеним або незабрудненим територіям, з притаманними їм специфічними об'єктами захоплення, вивчення, насолоди: з пейзажами, дикими рослинами та тваринами, які мешкають на них, а також культурними

особливостями, розміщеними на території [12]. Також існує припущення, що термін «екотуризм» вперше був використаний Т. Міллером у 1978 р. як позначення одного з варіантів сталого розвитку туризму [8].

Сучасна наука використовує 2 основні групи визначення поняття «екологічний туризм». У першій екотуризмом називають туризм, головним об'єктом якого є природа та її захист. Прихильниками такого визначення є Т. Міллер, Гектор Цебаллос-Ласкурейн (Ceballos-Lascurain H.), О. О. Любіцева, К. Стащук, а також деякі організації – Всесвітня туристична організація (ВТО), Всесвітній Фонд дикої природи тощо. Перша група визначення поняття «екологічний туризм» наведена у Додатку 1.

Друга група розглядає екологічний туризм як приклад стійкого туризму, що базується й реалізує на практиці головні принципи концепції сталого розвитку. Прихильниками цього визначення є М. В. Майя, В. А. Смелянов, Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман, В. В. Храбовченко, Т. К. Сергеева, а також деякі організації (Додаток 2).

На відміну від інших видів туризму, екологічний туризм, по-перше, – це подорож, або відвідування добре збережених природних територій – як правило, об'єктів природно-заповідного фонду чи інших типів природоохоронних територій. По-друге, екологічний туризм передбачає наявність визначених, доволі жорстких, правил поведінки і їх дотримання є принциповою умовою успішного розвитку даної сфери. По-третє, екотуризм відрізняється відносно слабким негативним впливом на природне середовище, і тому його інколи називають «м'яким туризмом». Ці обставини визначають можливості практично єдиного виду використання природних ресурсів на природоохоронних територіях. По-четверте, екотуризм – це туризм, який передбачає умови, де місцеві жителі не лише працюють в якості обслуговуючого персоналу, але і продовжують жити на охоронній території, проводити традиційний вид господарювання, який забезпечує ощадливий режим природокористування. Звичайно, це приносить визначений дохід населенню, сприяє його соціально-економічному розвитку. До того ж,

екотуризм – це туризм, який поєднує відпочинок, розваги, а також екологічну освіту для подорожуючих.

Доречно зазначити, що на відміну від масового туризму екологічний туризм не потребує розвиненої туристичної інфраструктури із розрахунку на кожного туриста й характеризується значно меншими затратами та інвестиціями, але, в будь-якому випадку, зорієнтований на отримання економічної вигоди та має бути спрямований на охорону природних і культурних цінностей регіону. Так, згідно до міжнародних стандартів екологічного туризму, частина прибутку, що отримується від туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях, має бути спрямована на утримання власне самих природоохоронних територій, оскільки важливим є необхідність збереження та підтримання екосистем в їх первозданному вигляді, усунення можливих причин екологічної деградації природного середовища.

Порівняно з іншими видами туризму, екотуризм має свої особливості, які підкреслюють його винятковість у соціально-економічному значенні. До таких ознак можна віднести:

- використання як складової туристичного продукту місць з відносно незайманою природою або місць, які в природному відношенні є цінними та рідкісними;
- провадження економічної підтримки заходів, спрямованих на збереження природи, зокрема, у відвідуваних місцях;
- мінімізація негативного впливу на природу;
- покращення екологічної освіти та виховання;
- популяризація фізичної активності туриста;
- зумовлення морально-етичного ставлення до природи [20].

Дослідження показали, що бурхливий розвиток екотуризму в світі пояснюється погіршенням навколишнього середовища в містах, перенасиченістю традиційних популярних районів відпочинку, зростанням благополуччя людей, збільшенням кількості їх вільного часу. Слід зазначити,

що доходи від екологічних подорожей складають біля 10 % від доходів, які приносить міжнародний туризм. За даними ВТО у світі екологічний туризм вподобають від 12 до 15 % туристів. Їх кількість у середньому щорічно збільшується на 30 % в рік [36].

На глобальному рівні розвиток екологічного туризму регламентується Програмою сталого розвитку до 2030 р. ВТО визначає екологічний туризм як мотивувальний чинник змін у політиці, бізнесі, а також поведінці споживача [18].

Наукову базу дослідження туристичного потенціалу, залучення територій в рекреаційну діяльність та розвитку екологічного туризму становлять роботи В. І. Азара, О. О. Бейдик, В. Є. Борейко, В. І. Вишневського, О. Ю. Дмитрука, Н. В. Зіновчук, В. П. Кекушева, Е. Ю. Колбовського, І. О. Крюкової, О. О. Любіцевої, М. С. Мироненко, П. Г. Олдака, В. С. Преображенського, Н. Ф. Реймерса, В. П. Руденка, Т. Ю. Сорокіної, І. Т. Твердохлебова, В. В. Храбовченка, Л. М. Черчик, А. Ю. Якимчук та багатьох інших [36, 9].

Геополітичні аспекти розвитку туризму мають відображення у дослідженнях Р. Батлера та В. Сантикул, П. Бернса та М. Новеллі, О. Муфакарі та Я. Келлі, С. Вебстера та С. Іванової [2].

Дослідженнями проблем організації та розвитку туристичної індустрії займалися такі науковці: М. Біржаков, М. І. Долішній, В. К. Євдокименко, Є. Ільїна, Д. Ісмаєв, В. Квартальнов, В. С. Кравців, А. Олександрова, В. Сеніна, І. Сокол, Т. Ткаченко та інші [26].

Особливості туризму в Україні та світі розглядаються в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців: В. В. Вечерського, І. Дворської, В. Г. Гуляєва, Т. В. Рассохіна, В. І. Голодяєва та багатьох інших [10].

Питання зарубіжного досвіду державної підтримки туристичної галузі розглядали В. Беседін, М. Крачило, П. Курмаєв, А. Музиченко, А. Пересада, Г. Рогожин, В. Савченко, Д. Стеченко, О. Удалих, В. Шевчук та інші вчені [28].

Теоретичні аспекти поняття «екологічний туризм», необхідні ресурси на сучасному етапі розвитку екологічного туризму в країні та його головні перспективи досліджували І. С. Посохов і А. В. Сагайдачна [25, 21].

До екологічного зазвичай відносять наступні види туризму:

- науковий – під час наукових турів туристи беруть участь у різноманітних дослідженнях природи, ведуть польові дослідження, як правило на природно-заповідних територіях (заповідники, заказники, національні парки). До категорії наукового туризму можна віднести також науково-дослідні експедиції та навчальні практики студентів природничих наук;

- природно-пізнавальний – основною метою відпочинку є відвідування унікальних, гарних і цікавих природних об'єктів, спостереження за флорою та фауною;

- активний (пригодницький) – подорожі на транспорті, пов'язані з активними засобами пересування та відпочинку на природі, в тому числі пішки, а також на лижах, велосипедах, байдарках, рафтах тощо. Метою даного відпочинку є отримання нових вражень, відчуттів, адреналіну. Це – альпінізм, скелелазіння, спелеотуризм, гірський та пішохідний, водний, лижний, гірськолижний, кінний туризм, а також парапланеризм та дайвінг, які є екстремальними, але мають найбільший дохід у галузі екологічного туризму;

- сільський – відпочинок в сільській місцевості;

- споживчий – отримання «дарів природи» не для продажу – збір грибів та ягід, рибалка і полювання;

- пікніковий – відпочинок на березі водойми з метою купання, загоряння, а також прогулянки в лісі, рибалки, гри у волейбол тощо [9, 15, 8, 7, 21, 4].

У світі є дві моделі розвитку екологічного туризму – австралійська (Австралія, США), де організація туризму відбувається в межах дикої природи, та західноєвропейська (Італія, Іспанія, Франція, Німеччина) – подорожі в межах особливо охоронюваних природних територій.

Австралійське визначення більше зорієнтоване на пізнання природи, ознайомлення з її особливостями, відпочинок на природі з естетичними, емоційними цілями. Такої самої політики дотримується й США, основною метою яких є збереження і підтримка природних умов. Політика країн Західної Європи тривалий час була спрямована на створення максимального комфорту для життя людини. Це призвело до зміни природного ландшафту, високого ступеня урбанізованості, забруднення повітря й води. Тому західноєвропейська модель екотуризму робить акцент на збереження тих природних ресурсів, які ще існують [9, 25, 35].

В Україні пріоритетною моделлю розвитку екотуризму на внутрішньому ринку туристичних послуг є остання.

Як уже зазначалось для України екологічний туризм відносно нове явище і тривалий час навіть не було чіткого розуміння, чим він відрізняється від інших видів [12, 21, 4]. Основними об'єктами екологічного туризму країни є унікальні природні комплекси – національні та природні парки, державні природні заказники, пам'ятки природи, дендрологічні парки та ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості й курорти, заповідники (за визначеними обмеженнями). Найбільшу туристичну привабливість щороку не втрачають природні об'єкти світової культурної спадщини ЮНЕСКО, а саме: букові праліси Карпат, гора Говерла, долина Нарцисів, озеро Синевир, Дністровський каньйон, Бакотська затока, печери (Оптимістична, Атлантида), Овруцький кряж, Шацькі озера й чисельні річки та болота на Поліссі, Святі гори, Кам'яні могили, Асканія-Нова, Бузький Гард і дельта Дунаю у степовій частині України [36].

Наслідуючи приклад європейської туристичної практики в Україні почали з'являтися нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, еко-котеджі, екостежки, глемпінги тощо:

- еталонна модель еко-комплексу має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, часто мають значне екологічне значення

та потужні програми захисту навколишнього природного середовища. Підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки. Застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами;

- еко-курорт – візуально та за конструкторським рішенням схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спацентри, заняття йогою тощо);

- еко-котеджі та кемпінги – невеликі будиночки або кемпінги, що розташовані в природних районах, із мальовничими краєвидами, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років «глемпінг» став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова «гламур» та «кемпінг», ця тенденція зростає, оскільки підйом масового туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей;

- сільські еко-комплекси – прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді – місцеві жителі, які не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації;

- еко-ферми – сільські проєкти, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проєкти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад [3, 42].

Як і інші групи турів, екологічні тури можна класифікувати за багатьма ознаками, однак, найбільш істотними слід вважати 2 родові ознаки:

1) основна мета туру – за цією ознакою доцільно розрізняти такі види екотурів: спостереження і вивчення «дикої» або «окультуреної» природи з навчанням екологічних знань; відпочинок в оточенні природи з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спортивні й пригодницькі цілі;

2) основний об'єкт – визначає зміст програми туру і форму його організації. За цією ознакою розрізняють такі види екотурів: ботанічні, зоологічні, геологічні тури; спелеологічні, водні, гірські тури; еколого-етнографічні або археологічні, еколого-культурні тури; агроекотури [1, 42].

Основними об'єктами екотуризму за І. М. Школою є [35]:

- заповідні території різних категорій і видів;
- найбільш популярні біологічні види (представники флори й фауни), так звані види-флагмани, ендемічні і реліктові види;
- унікальні об'єкти неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні та інші елементи ландшафту);
- екзотичні рослинні угруповання та біоценози в цілому, наприклад ліси, степи, тундра в різні пори року;
- кар'єри, в яких можна зробити палеонтологічні, ботанічні та інші знахідки для колекції;
- природно-антропогенні ландшафти в цілому, а також культурні, етнографічні, археологічні, історичні і меморіальні об'єкти, що знаходяться в їх межах.

Можна сформулювати такі характерні ознаки, які притаманні екологічним турам і програмам:

- програма не планується дуже жорстко і допускає варіанти і зміни за бажанням туристів; програми розраховані, як правило, на невеликі групи учасників, а також на індивідуальні поїздки; поспішність, короткочасність відвідувань не характерні для м'якого, екологічно орієнтованого туру;
- метою екологічного туру є не відвідування обов'язкових стандартних «пам'яток», а отримання глибоких вражень і знань, тому туристи заздалегідь

готуються до подорожі, вивчаючи природу і культуру країни; маршрути туристів і кваліфіковані гіді ведуть їх у цікаві та екологічно сприятливі природні й культурні ландшафти;

- у програму туру включаються відвідування навчальних екологічних стежок, природознавчих, краєзнавчих музеїв, екотехнологічних господарств та ознайомлення з місцевими екологічними проблемами; в програмі туру знайомство з суто природними об'єктами і «незайманою» природою поєднується з еколого-культурними сюжетами, які передбачають вивчення традиційних, аборигенних форм природокористування;

- транспорт, яким користуються туристи, екологічний (автомобільний туризм, наприклад, не відноситься до екологічних форм туризму);

- їжа туристів екологічно чиста і корисна, при цьому в раціоні туристів присутні місцеві продукти; сміття не викидається на загальний смітник або звалище, збирається спеціальним чином і надходить потім на екотехнологічну переробку, а організатори екологічних турів віддають перевагу багаторазовим упаковкам продуктів;

- привали, бівуаки і особливо багаття влаштовуються лише у спеціально обладнаних місцях; гриби, ягоди, квіти, лікарські рослини, будь-які природні сувеніри збираються тільки тоді й там, де це дозволено;

- готелі, кемпінги, притулки і хатини, у яких зупиняються туристи, розташовані так, що не порушують нормальний, екологічно сталий розвиток навколишнього ландшафту і не спотворюють його вигляд; ці готелі та кемпінги побудовані з екологічно нешкідливих матеріалів, їх мешканці не витрачають надмірно енергію і воду, при цьому стоки і викиди очищаються, інші відходи утилізуються;

- місцеві мешканці залучаються до туристичного бізнесу і отримують можливість розвивати свої традиційні форми господарства; туристи, в свою чергу, з повагою ставляться до місцевих культурних традицій, прагнуть вивчити та зрозуміти їх; доступними їм способами беруть участь у вирішенні місцевих екологічних проблем;

- доходи від туру не вилучаються повністю з місцевого бюджету, а, навпаки, сприяють його наповненню [1, 14].

Відповідно до оцінок експертів ВТО екологічний туризм і надалі буде розвиватися такими ж високими темпами. Це позитивно впливатиме, в першу чергу, на економічний розвиток країн, які ще мають у своєму розпорядженні збережені безцінні природні ресурси [3].

1.2. Особливості рекреації людей у військовий час

У цілому, на території нашої держави знаходиться 170 тис. пам'яток, 65 історико-культурних заповідників, 6 культурних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Українська туристична галузь приваблює туристів лікувальними водами Львівщини та Закарпаття, гірськими розвагами Буковелю, історичними місцями Полтавщини, соляними шахтами Донеччини, лікувальними грязями та морськими курортами Херсонщини й Одещини [10]. У 2021 р. Україна увійшла в рейтинг найкращих туристичних країн Європи. Зокрема, вона була визнана однією з найкращих держав для туристичних походів. У цьому ж році наша країна посіла перше місце в рейтингу найдоступніших країн для подорожей автомобілем [10].

Широкомасштабні військові дії, що було розпочато країною-агресором 24 лютого 2022 р., внесли свої корективи в організацію та діяльність внутрішнього туризму України. За офіційними даними 7,7 млн. осіб станом на квітень місяць зареєструвалися як внутрішньо-переміщені. До того ж, значна частина населення переїхала із місць постійного проживання, що розташовані в небезпечних зонах, але не зареєструвалися як внутрішньо-переміщені особи. Для надання місць розміщення осіб, що є внутрішньо-переміщеними, задіяні різного роду туристичні комплекси, готелі, гуртожитки тощо, для харчування – заклади харчування, що пов'язані із туристичним бізнесом [2].

Але навіть в умовах війни туризм в Україні продовжує функціонувати. У містах проводять екскурсії, дітей розважають майстер-класами й походами, а дехто ходить на пляж і здійснюють закордонні подорожі.

Наразі трійка лідерів серед закордонних напрямків виглядає наступним чином:

- автобусні рейси в Туреччину;
- авіатури з Кишинєва в Туреччину та Єгипет;
- автобусні тури в Чорногорію.

Зупинка авіап перевезень стала одним із критичних факторів для туристичної галузі. Однак проблеми почались ще до повномасштабного вторгнення, коли західні авіакомпанії припинили рейси, а потім міжнародні авіаційні страховики не захотіли страхувати літаки в повітряному просторі України.

Тому туроператори прагнуть компенсувати закрите небо поїздками на автобусах із регіонів, що знаходяться на відстані від бойових дій. Найчастіше діють 2 варіанти – автобусні тури з українських міст та авіаційні тури з найближчих аеропортів країн-сусідів. Одна з таких локацій – Кишинів. Звідти, наприклад, здійснюються рейси до Туреччини, Чорногорії, Єгипту, Греції (острів Крит). При цьому туроператори також організують трансфери до столиці Молдови з Києва, Житомира, Вінниці, Одеси, Дніпра, Кропивницького та деяких інших міст.

Автобусні тури, як правило, доступні до Болгарії, Туреччини й Чорногорії. Виїзди організовані з багатьох крупних міст: Києва, Білої Церкви, Умані, Одеси, Ізмаїла, Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Коломиї, Житомира, Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. Більш рідкісний варіант – автобусний тур до Греції. Такі наразі доступні з Києва [29].

Що стосується подорожей Україною, усі доступні види туризму можуть існувати лише там, де не відбуваються активні бойові дії. Походи в

музеї, гастротури, велопрогулянки, хайкінг, купання та інші види відпочинку доступні здебільшого на заході України.

Однак частина територій, зокрема і у західних областях, заборонена для відвідування. Йдеться про стратегічні об'єкти, прикордонні зони, деякі гірські та лісові маршрути [23]. Наразі сьогодні в Україні немає абсолютно безпечної території для відпочинку.

У кожній області за безпеку відповідає місцева влада, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), поліціанти, військові. Саме до них варто звертатися, щоб уточнити, чи безпечним є туризм в даній області, які локації можна чи заборонено відвідувати.

Наразі в Україні заборонено:

- сплави, походи, прогулянки та екскурсії по маршрутах біля критичної інфраструктури, військових та стратегічних об'єктів – заборонені по всій Україні;

- в умовах воєнного стану заборонено проводити масові заходи (фестивалі, концерти тощо);

- недоступними є туристичні точки, наближені до кордонів з Білоруссю та Росією;

- обмеження діють щодо відвідування деяких гірських маршрутів, водойм, лісів у різних областях;

- відпочинок на сході країни, зокрема у прифронтових зонах, є небезпечним через активні бойові дії;

- варто утриматись від подорожей на територіях, які були під окупацією [30].

- на **Півдні України**, зокрема в Одесі та Миколаєві, купатись у морі суворо заборонено у зв'язку з замінуванням;

- відпочинок на **Сході України**, зокрема у прифронтових зонах, є небезпечним через активні бойові дії.

Відносно безпечними є центральні та західні регіони України. Утім, навіть на цих територіях діють певні обмеження, які можуть відрізнятись у різних областях:

- у **Києві та Київській області** заборонено відвідувати ліси та зелені зони поза межами житлових масивів;

- на **Черкащині** можна відпочивати біля водойм, але тільки тих, які визначила військова адміністрація. Офіційно в м. Черкаси діє 5 пляжів: 3 комунальні й 2 приватні. Відвідування лісів категорично заборонено;

- на **Полтавщині** заборонено відвідувати ліси. Дозволено купатись, але без плавзасобів, якщо це не відбувається в рамках спортивних змагань;

- на **Волині** повністю заборонено відвідувати ліси, оскільки область межує з білоруським кордоном;

- на **Львівщині** можна ходити в ліс, але заборонено в'їжджати в нього на транспорті. Винятками є лише випадки, коли лісовим масивом пролягає транзитний шлях або людина їде на велосипеді. Розпалювати багаття можна тільки у відведених для цього місцях. Дозволені сплави на байдарках та катамаранах. Купатися та загоряти дозволено тільки на тих пляжах, що перевірені та рекомендовані ДСНС;

- на **Закарпатті** можна відвідувати ліс, але деякі маршрути для відвідування закриті. Зокрема, йдеться про прикордонні ділянки в гірському масиві Мармароси, Трибушанське природоохоронне науково-дослідне відділення, а також частину Ужанського національного парку та Карпатського біосферного заповідника, які межують із кордонами інших держав. Заборонена така туристична атракція, як польоти на одномоторних літаках;

- в **Івано-Франківській області** дозволено відвідувати гори й ліси. На території курорту Буковель, заборонено кататися у лісах на джипах, квадроциклах, баггі та мотоциклах;

- на **Тернопільщині** дозволено відвідувати ліси, але заборонено розпалювати багаття. Усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі

відповідно до затверджених графіків. Проводиться туристична діяльність на водоймах області, при організації масових заходів необхідне отримання дозволу обласної військової адміністрації;

- усі туристичні об'єкти **Вінниччини** працюють у звичному режимі відповідно до своїх графіків. Дозволена туристична діяльність на водоймах окрім місць, де є об'єкти критичної інфраструктури, а також у прикордонній зоні. Відвідування лісів заборонено;

- у **Рівненській області** військова адміністрація вже дозволила ходити в ліси і збирати ягоди, однак не на всій території. Заборонено відвідувати північні частини шести територіальних громад: Локницькій, Зарічненській, Висоцькій, Миляцькій, Старосільській, Березівській;

- на території **Житомирської області** дозволено збір ягід, грибів та лікарських рослин у лісах окрім територій, які знаходяться в 20-ти кілометрах від лінії державного кордону України з Республікою Білорусь та місцевостей, що були тимчасово окуповані. Також заборонено відвідування заповідників області. Закриті водойми, що знаходяться поруч із об'єктами критичної інфраструктури. Серед закладів культури області працюють виключно ті, які мають облаштовані укриття; інші організують онлайн або виїзні заходи;

- у **Хмельницькій області** усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі відповідно до затверджених графіків. Відвідування лісів не заборонено, проте є певні обмеження: заборонено розведення багать, а також в'їзд до лісів усіх видів транспортних засобів окрім велотранспорту;

- у **Чернівецькій області** всі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі відповідно до затверджених графіків. Рішення про заборону на відвідування лісів немає;

- на території **Миколаївської області** дозволено відвідування лісових урочищ «Лабіринт», «Василева пасіка», «Грушівка», «Лівобережжя» за умов забезпечення дотримання правил пожежної безпеки в лісах і за виключенням

періоду високої пожежної небезпеки. Всі пропозиції бізнесу погоджують з військовими [30, 10].

Щоб вирушити у похід, піднятись у гори чи відпочити в лісі, необхідно зареєструватися у місцевому управлінні ДСНС та ухвалити маршрут із місцевою владою. Дізнатися, які маршрути заборонені в області, можна на сайтах обласних військових адміністрацій та ДСНС.

Держагентство розвитку туризму ще у процесі розробки правил безпеки для туристичного бізнесу під час війни. Однак наявні деякі рекомендації, з якими бажано ознайомитися при плануванні свого відпочинку:

- усі тури мають проходити в межах одного дня з поверненням до комендантської години. Якщо це кількадевні мандрівки, на період комендантської години туристи мають бути в готелі;

- бажано пересуватись невеликими групами до 20 осіб, щоб усі люди за потреби могли зайти в бомбосховище;

- гіді не можуть демонструвати деякі цінні експонати у музеях із міркувань безпеки;

- якщо ви вирушаєте у туристичний маршрут самостійно, зокрема в гори, необхідно зареєструватися у місцевому управлінні ДСНС, однак краще скористатись послугами інструкторів;

- обирати слід лише дозволені види туризму;

- пересуватися слід лише дозволеними маршрутами;

- якщо місцева влада забороняє відвідування лісів, купання у водоймах тощо, необхідно повністю дотримуватися її вказівок;

- збираючись у мандрівку, варто дізнатися про наявність укриттів за маршрутом подорожі [23, 10].

Війна, що зараз триває в Україні, немає аналогів у сучасній європейській історії. Через початок бойових дій на Півдні і Сході нашої країни більше 10 млн. мешканців цих регіонів були змушені переселитися в більш безпечні регіони країни, а майже 4 млн. Громадян, переважно жінки та

діти, вимушені були шукати прихисток за кордоном. Дуже велика частина українців опинилася в зоні бойових дій на окупованих загарбниками територіях [5].

На сьогодні неможливо достеменно оцінити масштаби втрат від цієї війни. Україна тимчасово втратила значну частину своїх земель, поховала тисячі своїх громадян – військовослужбовців і цивільного населення. Війна зруйнувала тільки економіку країни й долі простих громадян: зруйновано багато міст і громад, частково або повністю в них знищена соціальна інфраструктура, сотні тисяч наших громадян лишилися своїх домівок, робочих місць та бізнесу, в тому числі, туристичного [5, 41].

Окрім очевидного катастрофічного впливу військового конфлікту на нашу країну, є й додаткові фактори впливу. Європейська туристична комісія, яка провела дослідження настроїв подорожувальників, дійшла висновків, що 19 % опитаних китайських і 41 % японських мандрівників не готові подорожувати до країн ЄС через агресію Росії [29]. В ООН спрогнозували, якщо війна в Україні затягнеться на рік і більше, глобальна індустрія туризму може втратити щонайменше 14 млрд. доларів [31].

Під час війни доволі складно робити довготривалі прогнози, бо багато факторів є невизначеними. З одного боку, сильні руйнування інфраструктури, житлового фонду, підприємств, що впливає на рівень життя громадян. З іншого – медійна зацікавленість в Україні, яка може бути конвертована в туристичний бренд після війни [29].

Не зважаючи на сьогоднішню ситуацію в нашій країні, в засобах масової інформації можна зустріти чимало оптимістичних прогнозів щодо туристичної індустрії після перемоги в війні. Для цього є всі підстави – країна має багато туристичних атракцій, а світ зараз зацікавлений в Україні. За часи війни на карті країни з'явилося безліч міст та громад, які героїчно чинили спротив агресору. Таким містам як Волноваха, Маріуполь, Гостомель, Харків, Херсон, Чернігів, Ірпінь, Буча, Миколаїв та Охтирка було присвоєно звання міст-героїв. Увесь прогресивний світ дізнався про ці

незламні міста та пишається їх мешканцями [5]. Після закінчення війни велика кількість вітчизняних та іноземних туристів матимуть змогу побувати в місцях героїчного спротиву українського народу і пізнати ціну, яку заплатила Україна за незалежність європейської спільноти [19].

Щоб оцінити можливий вплив на майбутнє українського туристичного сектору, часто наводять приклад із Хорватією, яка після війни зуміла стати дуже популярною локацією. Зауважимо, що бойові дії там були не настільки руйнівні як ті, що тривають зараз в нашій країні. Крім того, важливим чинником буде спроможність післявоєнної України реалізувати маркетингову кампанію на зовнішніх ринках, яка дозволить переключити сприйняття її з місця бойових дій на безпечну локацію для подорожей. Програми майбутнього відновлення, про які зараз говорить Уряд, мають також охоплювати і туристичний сектор [24].

Державна агенція з розвитку туризму вже запропонувала кілька напрямів для післявоєнної України:

- сформулювати нові змісти для внутрішнього туризму, наприклад, «Для чого ми подорожуємо Україною?»;
- після війни, коли на сході України стане безпечно, відомство має намір розвивати туризм в Донецькій і Луганській областях;
- планується розробка туристичних програм по місцям військової слави ЗСУ [5].

Можемо сказати, що неминучою є трансформація туристичного «ландшафту» країни – створення нової «історичної спадщини» та туристично привабливих об'єктів.

Щодо міжнародного промо. Багато іноземних туристів будуть зацікавлені у відвідуванні місць бойової слави ЗСУ. Однак цього недостатньо. Слід наголошувати на те, що, наприклад, українські лижні курорти не гірші від словацьких і австрійських, і, до того ж, дешевші. Створити бренд України як країни середньовічних замків, яких чимало на Поділлі та Закарпатті. Для любителів урбан-культури може стати цікавим Київ як місто муралів

всесвітньо відомих авторів. Багато з них за своєю майстерністю не поступаються муралам Берліна чи Нью-Йорка. Для прихильників екотуризму, турів по крафтових виробництвах, унікальних виноградниках будуть цікавими Карпати й Закарпаття. Для поціновувачів дикої природи – колосальна кількість таких унікальних місць, як Полісся, Національний парк «Прип'ять-Стохід» та озеро Світязь на Волині, озеро Синевир на Закарпатті. Для туристів з Європи та Америки, захоплених популярним зараз «urban exploration» (туризм, з метою дослідження територій і об'єктів, виробничого або спеціального призначення, а також будь-яких покинутих споруд) буде цікавим не тільки Чорнобиль, а й маса локацій у великих українських містах-мільйонниках [31].

Після настання довгоочікуваного миру зросте потреба в рекреаційному туризмі. Роки пандемії COVID-19 та місяці війни негативно вплинули на психіку громадян. Релакс-тури допоможуть постраждалим відновити свій емоційний стан; вони сприятимуть отриманню позитивних емоцій та енергії, що, в подальшому, буде спрямована на відновлення наших зруйнованих міст і громад, а також створення пам'ятних місць для майбутніх поколінь [5, 41].

1.3. Міжнародний досвід розвитку екологічного туризму у країнах, де проводилися активні бойові дії

Для України, яка з 2014 р. втягнута у військовий конфлікт із Росією, важливим є досвід функціонування сфери туризму в державі під час постійних військових конфліктів із сусідами [38].

Тему туристичної сфери та проблеми післявоєнного розвитку туризму у різних країнах світу, які потерпали від збройних конфліктів, досліджує значна кількість науковців. Зокрема З. М. Шильнікова, І. І. Дульцева, М. В. Матушкіна у своїх роботах визначають особливості наявних видів екстремального туризму та їх потенційні об'єкти у світі [33, 5]. С. Е. Сардак та С. В. Таран [27] вивчають питання «темного» туризму: його класифікацію,

відповідні туристичні об'єкти, досліджують ресурсну базу «темного» туризму в країнах Європи та ідентифікують ресурсний потенціал України щодо його розвитку. О. Ю. Бордун та У. В. Деркач [6] у своїй роботі подають характеристику основних об'єктів «темного» туризму України, серед яких всевітньо відомий Чорнобиль. Розвиток чорнобильського туризму як інноваційної туристичної дестинації досліджують у своїй науковій статті Л. О. Івченко та К. М. Романова [11].

Автором терміну «чорний туризм» є професор Джон Леннон з Університету Глазго. Він пояснює прагнення людей відвідати місця, де колись точилися криваві битви, гинуло населення, відбувалися стихійні лиха і катастрофи, тим, що здатність людини творити зло і взагалі саме поняття смерті завжди захоплювали. Саме це почуття примушувало людей спостерігати за смертними стратами і жорстокими битвами [33].

Важливе місце займають дослідження М. Матревеллі та Д. Тимоти, де висвітлено вплив війни 2008 р. на туризм в Грузії; І. Шамари та М. Савченка, де висвітлено вплив політичної нестабільності та війни в Сирії на розвиток туризму. У дослідженнях Л. Ткачук, Л. Бондаренко, І. Гурської та З. Герасимів, А. Парфіненко висвітлено розвиток туризму в Україні в умовах геополітичної нестабільності, а у працях Зейд А. Кассухи та А. Романової наведено шляхи виходу із кризи туристичної індустрії у післявоєнний час [2].

Різними аспектами розвитку туризму у післявоєнний період присвячені роботи закордонних і вітчизняних дослідників: К. Вебстер, С. Іванов [45], З. А. Косуха [47], М. Метревелі, Д. Тімоти [40], І. М. Шамара, М. Г. Савченко [2] та інші. Поняття «воєнний туризм» або «мілітарний туризм», як перспективний вид туризму у післявоєнний період зустрічається у дослідженнях Г. М. Заваріки [46], Д. Каднічанського, М. Каднічанської [37], І. Г. Смирнов [43], С. Є. Сардак, С. В. Таран [27] та інших.

А. Мельник визначає військовий туризм як різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями [39, 38].

Ідея військового туризму полягає в тому, щоб зібрати максимум інформації про різні періоди історії. До військового туризму відносять замки, і пов'язані з ними військові дії, а також фортифікаційні споруди, місця відомих битв, ДЗОТи, ДОТи, окопи, залишки техніки, бункери, великі оборонні лінії часів I та II світових воєн, музеї зброї, танки та військова техніка, місця поховання загиблих воїнів [16]. Військовий туризм також охоплює такі напрями, як військові музеї; музеї, присвячені окремим військовим битвам і цілим війнам; меморіали, пам'ятники, місця боїв і історичних битв для всіх зацікавлених, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів, відвідання існуючих та історичних військових об'єктів і полігонів, бойових морських кораблів, підводних човнів [13].

Д. Вентера у своїх дослідженнях мілітарний туризм розглядає як «туризм військової спадщини» – це подорожі, дослідження або участь у відвідуванні об'єктів воєнної спадщини чи військових заходів, які мають особисте історичне значення, резонанс чи інтерес для відвідувача або туриста, і не передбачають винагороди [44].

Потрясіння, викликані збройними конфліктами, вносять глибокі зміни в туристичний «ландшафт» країн. Але сучасний світ знає багато прикладів, коли після масштабних військових конфліктів країни швидко відновлювалися та знову приймали гостей. Розглянемо приклади деяких з них.

Конфлікт у **Боснії та Герцеговині** тривав у 1992–1995 роках, але досі мир часто характеризується простою відсутністю збройного конфлікту, а не справжнім примиренням між різними спільнотами. За Дейтонськими угодами 14 грудня 1995 року передбачено збереження єдиної федеративної держави, що складається з двох частин: мусульмано-хорватської Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської.

За офіційними даними з 1995 р. приріст туристичних потоків у країну складав 24 % щорічно. WTO прогнозувала, що до 2020 р. Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010

р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника Lonely Planet. У 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії та Герцеговини складав 10,5 % [22, 33].

Приклад того, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни, показано на прикладі міст Сараєво та Мостар у Боснії та Герцеговині [47]. В обох містах відновлено історичний центр, центральну туристичну зону, хоча сліди конфлікту все ще залишилися. Туристам проводили приватні виставки, на яких показували фотографії подій конфлікту (облога Сараєво сербами, «різанина» в Сребрениці, руйнування Старого мосту в Мостарі). Практично у кожному місті Боснії і Герцеговини є музеї та меморіали, присвячені подіям війни 1992–1995 рр. [34].

У сувенірних крамницях обох історичних центрів пропонують вироби, пов'язані з війною – наприклад гільзи, перетворені на ручки.

У Сараєво для туристів проводять пам'ятні заходи. В місті влаштовані меморіали загиблим, пам'ятник дітям, які загинули під час облоги міста та «троянди Сараєво» – воронки від снарядів, де загинули люди, залили червоною смолою.

Не зважаючи на усі пам'ятки війни, місто досі приваблює історичним центром в османському стилі та численними музеями. У центрі панує святкова атмосфера. Працюють чимало кафе, барів і ресторанів, які обирають молоді туристи. У центрі Сараєво є багато готелів, які користуються популярністю серед іноземних туристів.

При цьому місто тривалий час вважалося «меккою темного туризму» – фасади багатьох житлових будинків пошкоджені кулями або снарядами. Такі локації знаходяться поруч із величезною кількістю відновлених християнських храмів, мечетей, синагог, що створює у туристів образ духовного центру – «Єрусалиму Балкан» [22, 47].

У Мостарі, який поділений між боснійськими і хорватськими громадами, набагато менше слідів війни, які показують туристам. Історичний

центр з пам'ятками османською епохи розташований у боснійській частині міста.

Але хорватська сторона залишається більш процвітаючою з більшим капіталом та динамічнішою економічною діяльністю. Переважна кількість туристів у Мостарі – ті, хто приїздить на денні екскурсії, часто з Дубровніка у Хорватії.

Туризм у Хорватії практично припинився в 1990-х роках під час війни. Однак розвиток рейсів бюджетних авіаліній, дешеве житло, відкриття пляжів і запуск круїзних маршрутів допомогли розвивати туризм після 2000 р. В країну поступово стали надходити іноземні інвестиції, а держава зайнялася промоцією туристичних напрямків за кордоном [22, 47].

Після закінчення війни розпочалась масована піар-кампанія Хорватії та її раніше невідомих туристичних «родзинок». У Хорватії – понад тисяча островів, з яких 66 населені. Хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори» за свою екологічність та чистоту [31].

«Блакитний прапор» – це екологічний сертифікат, який більше 30 років видається пляжам і яхтено-катерним стоянкам країн Європи, Африки, Карибських островів, Нової Зеландії, Канади та інших держав на підставі рішення незалежного міжнародного журі. Програма була заснована у Франції в 1985 р., головний офіс «Блакитного прапора» знаходиться в Данії. Дана програма націлена на забезпечення сталого розвитку пляжів та яхтено-катерних стоянок за спеціальними критеріями, екологічного менеджменту, безпеки відпочинку, рекламно-іміджевої та туристичної привабливості території.

Завдяки таким географічним особливостям, в країну потягнулися туристи, які раніше знали тільки про грецькі острови. Про пляжні локації Хорватії стали писати в іноземних виданнях, пізніше підключилися блогери та соціальні медіа [31].

Туристичний сезон в країні триває з початку червня до кінця вересня, коли заповнюваність готелів досягає 100 %. Раптове зростання туризму

суттєво вплинуло на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи і генерують близько 15 % ВВП Хорватії.

Наприклад, у 2017 р. тільки із січня по серпень країну відвідали 15 млн. туристів з різних країн світу. До того ж країною зацікавилися великі круїзні компанії. Це допомогло збільшити інвестиції у розбудову прибережних готелів та інфраструктури, ресторанів та надало можливість будівництва нових зручних пристаней для яхт [5].

За даними Хорватського бюро статистики, до пандемії коронавірусу доходи країни від туризму зростали на 11 % щорічно [22, 47, 5].

Головна мета туристичної політики Хорватії – підвищення якості туристичних послуг та просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. Загалом Хорватія є дуже перспективною у плані розвитку туризму, адже її уряд робить ставку на сталий розвиток туризму [28].

Туристичний потенціал **Республіки Сербської** також значний завдяки багатим природним ресурсам і визначним пам'яткам. Тут розвинені гірський, спа-туризм, релігійний, пригодницький і екологічний туризм. Історія цього регіону простежується з давньо-римських часів і першого слов'янського населення. Вона залишила величезну кількість культурно-історичних пам'яток багатьох народів, що тут проживали. У самому серці цієї країни знаходиться гора Козара, на вершині якої є меморіал Мраковиця в пам'ять про жертви воєн.

Загальний вклад туризму у ВВП країни у 2019 р. склав 6,9 % [5].

Серед балканських країн одним із найбільш екологічних і привабливих місць для відпочинку вважається **Чорногорія**. Ця країна дуже сильно постраждала від югославських воєн і відтоді ще остаточно не відновилася. Тому туристична сфера тут все ще знаходиться на стадії розвитку.

Сьогоднішня Чорногорія – це популярний туристичний напрям, який притягує тисячі іноземних туристів. Гостей в Чорногорії чекає пляжний відпочинок на курортах Адриатичного узбережжя; мальовнича природа

національних парків і природоохоронних зон; знайомство з давньою історією краю; чудова кухня і щира гостинність місцевих жителів. Загальний вклад туризму у ВВП цієї країни у 2019 р. складав 21,7 % [5].

Кіпр

У 1960 р. Кіпр став незалежною від Великої Британії державою. У наступні роки на острові точився міжетнічний конфлікт між грецькими та турецькими громадами. У 1964 р. там розмістився миротворчий контингент ООН і була проведена демаркаційна лінія. У 1975 р. Кіпр остаточно був поділений на південну грецьку частину та північну – турецьку. Взаємне переселення греко-кіпріотів та турко-кіпріотів відбувалося під контролем миротворців ООН. У 2004 р. південна частина острова була прийнята в ЄС. Самопроголошену у 1983 р. Турецьку Республіку Північного Кіпру підтримує Туреччина.

У 2018 р. курортний острів отримав рекордну кількість туристів – 3,8 млн. при населенні в 1,22 млн. жителів. Доля туризму в економіці країни складає близько 18 %. У 2021 р. приріст туристичного потоку в пікові місяці складав до 300 % порівняно із попереднім 2020 [5].

Шлях промо туризму до Кіпру був схожим на хорватський: визначення основних туристичних переваг – масована реклама в інших державах [31].

Кіпр відомий відмінною туристичною інфраструктурою та великою кількістю пляжів з «Блакитним прапором» [22]

Ізраїль

Країна, яка продовжує жити у стані війни із Палестиною. Ізраїльсько-палестинський конфлікт за спірні території триває десятиліттями. У 1947 р. ООН проголосувала за розділення Палестини на окремі єврейську та арабську держави, а Єрусалим визнали міжнародним містом. У 1948 р. була створена держава Ізраїль, яку не визнала арабська сторона.

Здається, що туристичний бізнес Ізраїлю повністю адаптувався до постійного військового конфлікту. Кожна швидкоплинна війна, подібна до травневої в 2021 році в Газі, позбавляє Ізраїль приблизно 0,5 % річного

приросту економіки. За час тієї 50-денної війни в Газі – найбільш тривалої із трьох з 2009 р. – Ізраїль недорахувався кожного четвертого туриста і понад півмільярда доларів прибутку, адже туризм є ключовою галуззю економіки, на нього припадає 5 % всього експорту та 6 % зайнятості. Однак економіка країни особливо це не відчула, тому що структура формування ВВП Ізраїлю побудована таким чином, що дохід від однієї галузі економіки компенсує втрати від іншої [31, 5].

Зараз зберігається висока напруженість між Ізраїлем та палестинцями, які проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі. На Східний Єрусалим претендують палестинці як на столицю своєї майбутньої держави, на все місто як на свою столицю претендує Ізраїль, що має в цьому питанні підтримку США.

Навіть знаючи про те, що в країні триває війна, іноземні туристи охоче їдуть до Ізраїлю: гуляти вулицями давнього біблійного Єрусалиму, куштувати традиційні страви у Тель-Авіві або відновлюватися на курортах Мертвого моря. Так, у 2019 році країну відвідали 4,5 млн. туристів.

На туризм в Ізраїлі припадає 6,2 % економіки. Найбільш популярні види туризму в цю країну – медичний, культурний, а також паломництво [31, 5].

Туристична політика й напрями розвитку туристичної сфери у країні визначаються Міністерством туризму. Його основною метою є приваблення зарубіжних гостей у країну. Для цього було створено Державну компанію з туризму, яка забезпечує маркетинг і рекламу, професійне навчання персоналу, контроль діяльності готелів тощо. Друге за важливістю завдання Міністерства – розвиток внутрішнього туризму.

Основні стратегічні цілі розвитку туристичної сфери полягають у:

- формуванні туристичного комплексу, структура якого буде визначатися з урахуванням місцевої специфіки;
- розвитку місцевої інфраструктури (готелі, ресторани тощо);

- модернізації засобів зв'язку (телефони, інформаційні системи) та розвитку інфраструктури (дороги, засоби доставки);

- розвитку туристичних кадрів (курси підготовки й перепідготовки кадрів для туризму, курси підвищення кваліфікації).

Сьогодні Міністерство та підконтрольні йому органи розробляють нові й підтримують вже наявні програми щодо розвитку туризму в Ізраїлі [28].

Грузія

Демонстративним є досвід Грузії. Основний висновок Департаменту з туризму та курортів Грузії по наслідкам війни з Росією у 2008 р. – конфлікт сприяв тому, що країна стала значно більш відомою іноземним туристам. До конфлікту лише 2–3 % населення світу чули про Грузію. Після війни в країна відчула сплеск туризму та впізнаваності у світі [31, 5].

Грузія – країна з багатим історичним минулим, культурною спадщиною та природною різноманітністю. Усі ці риси роблять її привабливою з туристичного погляду.

Серед головних факторів, які сприяли розвитку туризму у Грузії, можна виділити наступні:

- створення та підтримка стратегічного планування розвитку туризму;
- залучення інвестицій, а саме фінансової допомоги ЄС;
- лібералізація податкової політики, створення електронного врядування, що забезпечило сприятливі умови для отримання дозвільних документів та ведення бізнесу;
- інфраструктурний розвиток доріг, аеропортів, вокзалів, туристичних об'єктів тощо;
- державні інституційні дослідження стану туризму та виявлення шляхів покращення [28].

Країни Близького Сходу

Близький Схід довгий час був популярним напрямом у туристів із усього світу. Найбільшої популярності туризм на Близькому Сході досяг у 2010 р. Але після досягнення найбільш високого показника туристичних

прибуттів, у 2011 р. через ряд народних революцій відомих як «Арабська весна» відбувся значний спад показників туризму. «Арабська весна» принесла у регіон не тільки політичну нестабільність але і підвищення рівня тероризму. Через це регіон втратив у 2011 р. близько 5 млн. туристів та близько 6 млрд. доларів США [32]. Деякі країни, змогли пройти через цей період відносно спокійно, але разом з тим деякі країни, які раніше були відносно популярними туристичними напрямками, зіткнулись з проблемами, які не змогли вирішити до теперішнього часу.

Термін Близький Схід Всесвітня туристична організація застосовує для позначення регіону, який простягається від Атлантичного океану на заході до Перської затоки на сході і включає в себе країни «Родючого півмісяця» (Ірак, Сирія, Ліван, Йорданія і Палестина), держави Аравійського півострова (Саудівська Аравія, Ємен, Кувейт, Катар, Бахрейн, ОАЕ, Оман) і країни Північної Африки (Єгипет і Лівія) [32].

У регіоні відбулось доволі багато військових конфліктів різного характеру серед яких і релігійні, наприклад, Громадянська війна в Лівані 1975–1990 рр. між християнами та мусульманами, до релігійних війн можна також віднести серію Арабо-Ізраїльських конфліктів, що мали місце ще з 1949 р., останній значним конфліктом війни була друга Ліванська війна (2006) між Ізраїлем та силами Хізбалли, що базуються на території Лівану. Незважаючи на це, Близький Схід був одним з найбільш популярних місць відпочинку серед туристів з усього світу. Для міжнародних туристів найбільш привабливими країнами виступали Єгипет, Сирія а також країни Аравійського півострова [32].

До сприятливих умов для розвитку туризму країн Близького Сходу можна віднести природні умови приморських районів Середземного моря та м'який субтропічний клімат. Доволі великою популярністю серед туристів користуються країни Перської затоки із яких можна виділити ОАЕ та Саудівську Аравію, бархатний сезон у цих країни припадає на зимові місяці, що приваблює туристів із Європи. Різноманітні історичні пам'ятки та

екзотична природа також сприяють розвитку туризму в регіоні. Близький Схід має велику кількість історичних пам'яток: руїни міст, храмів стародавньої Персії, Вавилону та Єгипту; пам'ятки Грецької та Римської культури, які відносяться до більш пізнього історичного періоду. Культура цього регіону приваблює туристів своєю стародавністю та своєю відмінністю від західної [32].

Основні причини проблем регіону, з точки зору туристичної привабливості, витікають в основному з того що Близький Схід не можна назвати спокійним, доволі часто у регіоні спалахують військові конфлікти або політична нестабільність, всі ці аспекти дуже негативно впливають на туристичну привабливість країн регіону. У регіоні, до цього часу, на протязі принаймні останніх трьох десятиліть спалахували бунти знедолених.

Політична нестабільність у Лівії, Сирії та Іраку приводить до початку громадянської війни у цих країнах. Лідери радикальних ісламістів та терористичних груп повністю підтримали «Арабську весну» тому, що політична нестабільність давала їм можливість вийти із підпілля та заявити свої права на владу. Політична нестабільність в країнах регіону привела к посиленню радикальних елементів, що у свою чергу призвело до підвищення рівня тероризму в регіоні. Громадянська війна в Сирії також викликала загострення політичної ситуації в сусідніх з нею державах. Дії НАТО з вирішення конфліктів «Арабської весни» привели до серйозних економічних наслідків в країнах регіону. У 2011 р. через початок громадянських війн в регіоні, почалася міграція з охоплених війною країн у Європу, що досягла свого піку в 2014 р. та стала причинною так званої міграційної кризи [32].

Єгипет

Єдиною країною, яка продемонструвала тенденції до відновлення після негативних подій в регіоні, став Єгипет [32].

У 1967–1970 рр. в країні тривала війна, що була розпочата Єгиптом з метою повернути Синайський півострів, який перед цим захопив Ізраїль в ході Шестиденної війни. Ця війна велася здебільшого за допомогою артилерії

з боку Єгипту за підтримки радянських збройних сил й авіації з боку Ізраїлю. Конфлікт закінчився угодою про припинення вогню без територіальних змін. Перемир'я тривало 3 роки. Лише в 1979 р. був підписаний мирний договір, а Ізраїль вивів свої війська з Синайського півострова в 1982 р. [22].

Періодично на території Єгипту відбуваються терористичні акти, спалахи насильства і релігійного екстремізму. Так у січні 2011 р. стався вибух біля коптської церкви Святих в Олександрії; в 2016 р. – вибух всередині коптського собору в Каїрі; в 2016 р. в Хургаді було скоєно напад на готель; у квітні 2017 р. серія скоординованих терористичних актів сталася в храмах в єгипетських містах Танта і Олександрія, жертвами якого стали 45 осіб; 2015 р. – теракт на борту літака Airbus a321 над Синайським півостровом.

Зараз країна розвиває туризм шаленими темпами завдяки історичним пам'яткам та природним особливостям морського узбережжя півострова Синай та провінції Хургада. У 2019 р. країну відвідали майже 15 млн. туристів. Доля туризму в економіці країни близько 12 %.

Тепер мало хто із туристів згадує про те, що в країні велися бойові дії. До Єгипту їдуть відпочити на морі, зазирнути в унікальний підводний світ із коралами та на власні очі побачити всесвітньо відомі піраміди та давній Луксор [22].

Отже, можна зробити висновки, що в досліджуваних країнах спостерігається поступовий розвиток туризму. Використання державних інструментів, які сприяли розвитку туризму, доцільно застосовувати під час планування державної політики підтримки туристичної галузі в Україні. Незважаючи на проведення бойових дій та анексію території, в Україні існує можливість розвитку туристичної галузі.

РОЗДІЛ 2

2.1. Загальна характеристика еколого-туристичного потенціалу у Миколаївській області.

Миколаївська область наділена всіма необхідними рекреаційно-туристичними ресурсами, для успішного розвитку екотуризму.

Найактивніше екотуризм розвивається на територіях, що мають найбільшу рекреаційну привабливість, інфраструктуру та є найбільш відомими. Саме такими є об'єкти ПЗФ.

На території всіх об'єктів ПЗФ сформувалися сприятливі умови для проведення успішного туризму, відпочинку, та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням правил охорони та безпеки об'єктів ПФЗ передбачених нормативно-правовою базою української та міжнародної юрисдикції (Додаток А).

За інформацією на 01.01.2022 до складу ПЗФ входять об'єкти як загальнодержавного так і місцевого значення (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл територій і об'єктів природно заповідного фонду по категоріям

№	Категорія	Кількість
1.	Біосферні заповідники	1
2.	Національні Природні парки	2
3.	Регіональні Ландшафтні парки	5
4.	Заказники	65
5.	Урочища	13
6.	Природні пам'ятки	43
7.	Зоологічні парки	1
8.	Природні заповідники	1
9.	Парки-пам'ятки	19
10.	Загальна кількість	151

Чотири об'єкта було створено у 2021 році у вознесенському районі (Балка глибока, Райдолинський степ, Веселинівські плавні, Черталківський 2). Всі території у довоєнний період були відкритими і доступними для екологічного туризму.

Карта об'єктів ПЗФ Миколаївської області представлена на рис. 2.1.

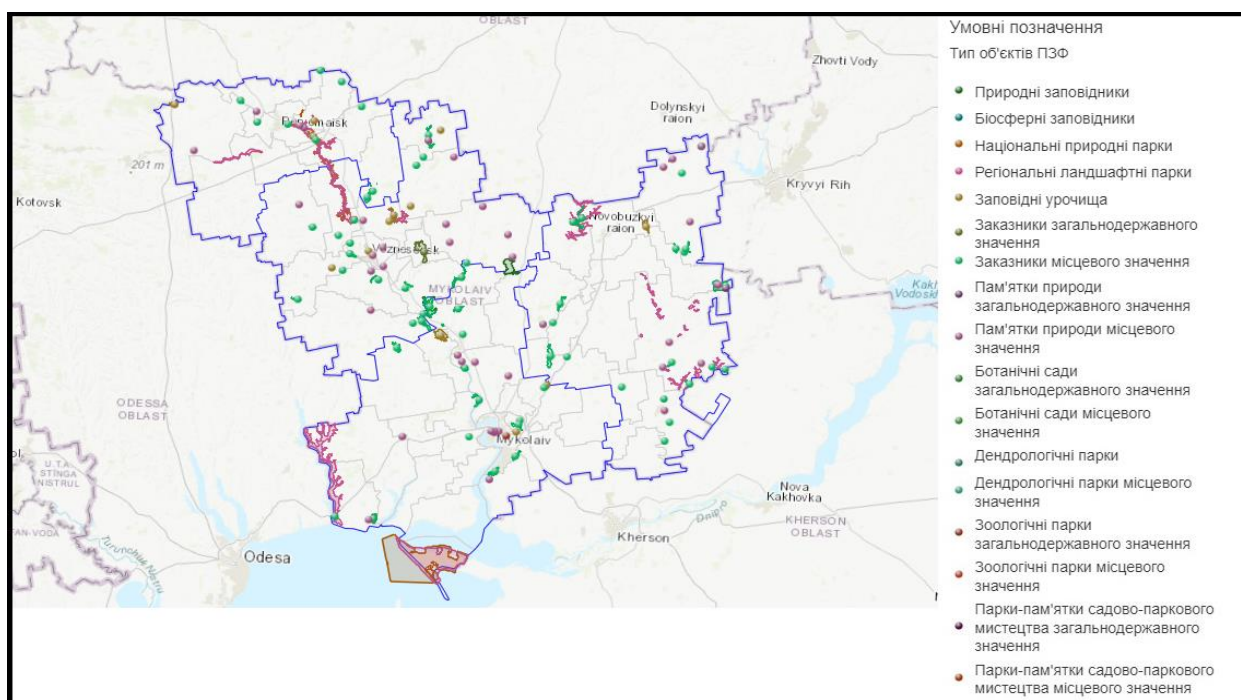

Рис. 2.1 Карта об'єктів ПЗФ Миколаївської області

Через вигідне розташування, особливості та різноманітності ландшафту, Миколаївська область є придатною для створення і розвитку різних видів туристичної діяльності.

Основною направленістю рекреаційних ресурсів Миколаївської області у літній період часу є відпочинок на пляжах біля моря або водосховищ, лікувальні грязі на Березанському та Телігульському лиманах. У кінці літа – на початку осені популярними є альпіністські заходи, що проводяться кожен рік у Южноукраїнську та Трикратах. Морські походи, рафтинг та сплави на байдарках і каяках по Південному Бугу від Мігії до Южноукраїнська. Трекінг та велотуризм. Взимку і весною більш переважними є культурно-пізнавальний та освітній туризм.

Під час аналізу перерахованих видів туристичного відпочинку, найбільш сприятливими і привабливими було виділено наступні ділянки: Кінбурнська, Мигійська, Чорноморська, Прибузька, Приінгульська, Петропавловсько-Рацинська, Тилігульсько-Березанська.

В цілому на території Миколаївської області, для успішного розвитку екологічного туризму доцільно використовувати всі можливі ресурси, а саме:

- узбережжя Чорного моря з базами відпочинку та кемпінговими містечками;
- узбережжя річок та їх ділянки з порогами;
- місця з незвичайним рельєфом та виходом на поверхню кристалічних порід;
- відносно довготривалий теплий сезон та невелику кількість опадів та похмурих днів;
- велику кількість заповідників, заказників, та інших об'єктів ПЗФ;
- різноманітність тваринного та рослинного світу;
- лісові ресурси, тощо.

Миколаївська область має безліч цікавих для екологічного туризму територій з високим потенціалом розвитку, що ідеально доповнюється історико культурними та штучно створеними об'єктами.

2.2. Методика дослідження.

У дипломному проєкті для вивчення, аналізу та прогнозування розвитку екологічного туризму у Миколаївській області у післявоєнний період було зібрано та використано матеріали наукових досліджень, аеро- та космічні знімки, а також наступні методи наукових досліджень.

Один з найважливіших у даній дипломній роботі є метод аналізу, він дозволяє в повній мірі пізнати зміст досліджуваного об'єкта, розчленувати його на складові частини для його подальшого вивчення. У роботі він використовувався для дослідження топографічних карт та аеро- і космознімків що надані у електронних ресурсах deepstatemap та liveuamap.

Метод синтезу, що дозволяє поєднати отриману частини отриманої інформації в єдине ціле, для формулювання на основі отриманих матеріалів висновків, та прогнозування потенціалу розвитку екологічного туризму у післявоєнний період.

Порівняльний метод був використаний для виявлення шкоди заподіяної досліджуваній ділянці, та флорі і фауні та цій ділянці, а також об'єктам ПФЗ які там знаходяться.

Останнім є метод інтерпретації космічних знімків. Він включає в себе виявлення та розпізнавання на знімках поверхні землі, що отримані з космічних апаратів, необхідних для дослідження об'єктів, із подальшим їх описом або картографуванням. У даній роботі цей метод використовувався для аналізу ділянок що постраждали від артилерійських обстрілів, території ураження від снарядів, та виявлення ділянок які певний час у майбутньому будуть небезпечними для відвідування туристами, тобто ділянок з потенціальними уламками, або нерозірваними снарядами.

Рис 2.3 Інструмент «Час»

На карті червоним кольором виділено території що були окуповані російськими військами, синім які були звільнено, та білим які не знаходились під окупацією. Під час вивчення хронології подій, така кольорова палітра дала змогу детально вивчити місцевість якій була завдана шкода і спрогнозувати подальший розвиток екотуризму на досліджуваній території.

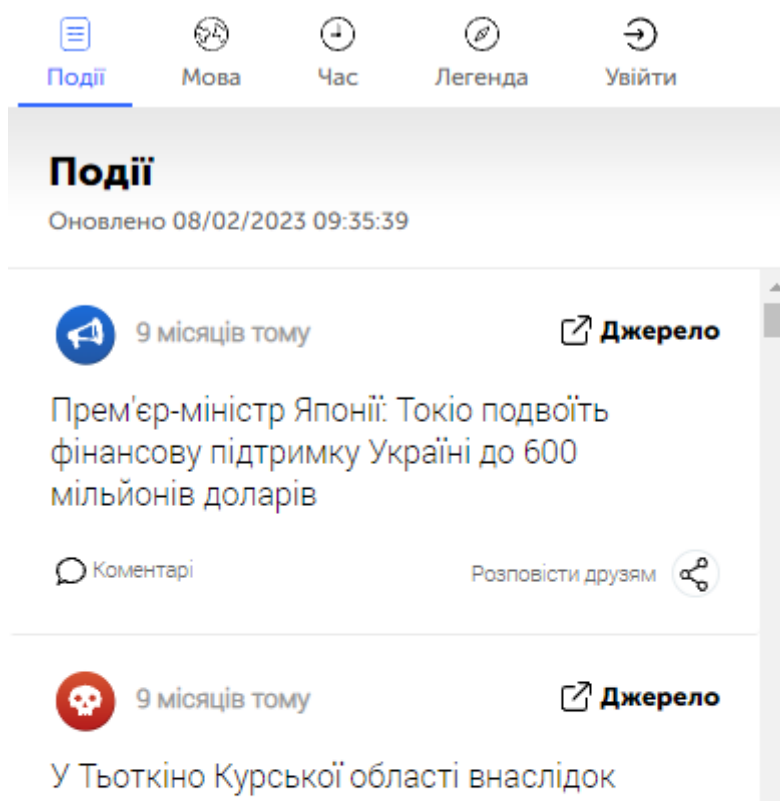

Рис 2.4. Інструмент «Події»

Представлена «мінікарта» у нижньому правому кутку, дала змогу зручно і швидко переміщатися по території досліджуваної області та описувати події (Рис 2.5).

За допомогою позначок на карті ми змогли побачити території по яким влучили ворожі снаряди, просування ворожих військ, а також наслідки.

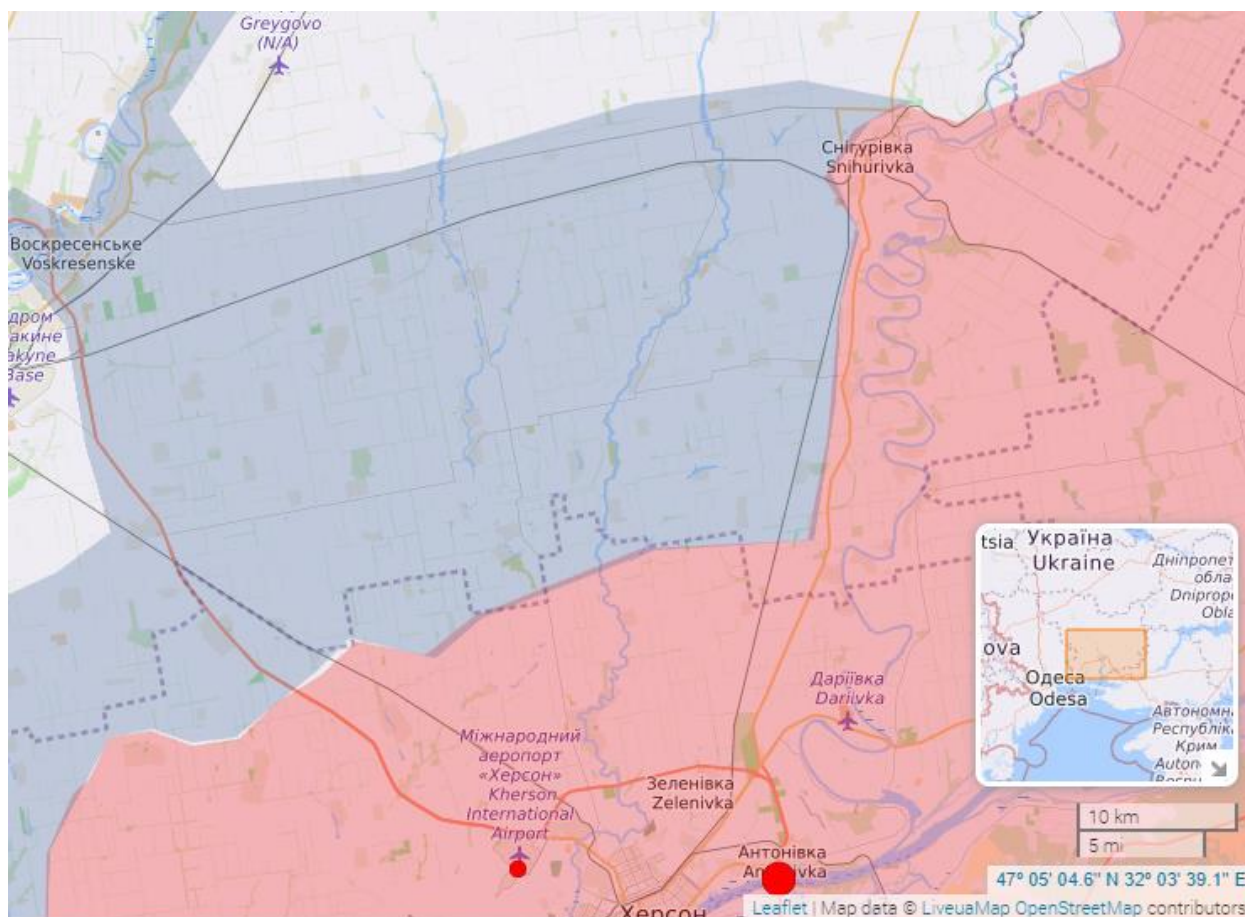

Рис 2.5. Кольорова палітра та «мінікарта»

На рисунку 2.6 можна побачити приклад «прильоту» артилерійських снарядів по області м. Очаків, та як наслідок пожежу на полі у Куцурубській громаді. Це одна з багатьох подій що сталася влітку, а саме 27 червня 2022 року, і понесла за собою повне вигорання врожаю, негативний вплив на людський організм та навколишнє середовище через викид у атмосферу шкідливих хімічних сполук (пилу, окису азоту, вуглекислого газу, та ін.).

Такі інциденти виникають майже кожного дня, одна ракета що влучила біля легкозаймистих об'єктів може викликати не одну пожежу, десятки уламків можуть розлітатися від місця ураження на сотні метрів і нести за собою руйнівну силу. Особливо часто такі події відбувалися у літній період, у червні – серпні, коли урожай на полях вже майже доспів і може спалахнути від однієї іскри. За підрахунками тільки у червні вся прифронтна зона горіла. За один місяць було знищено приблизно 70000 га зернових (пшениці та ячменя).

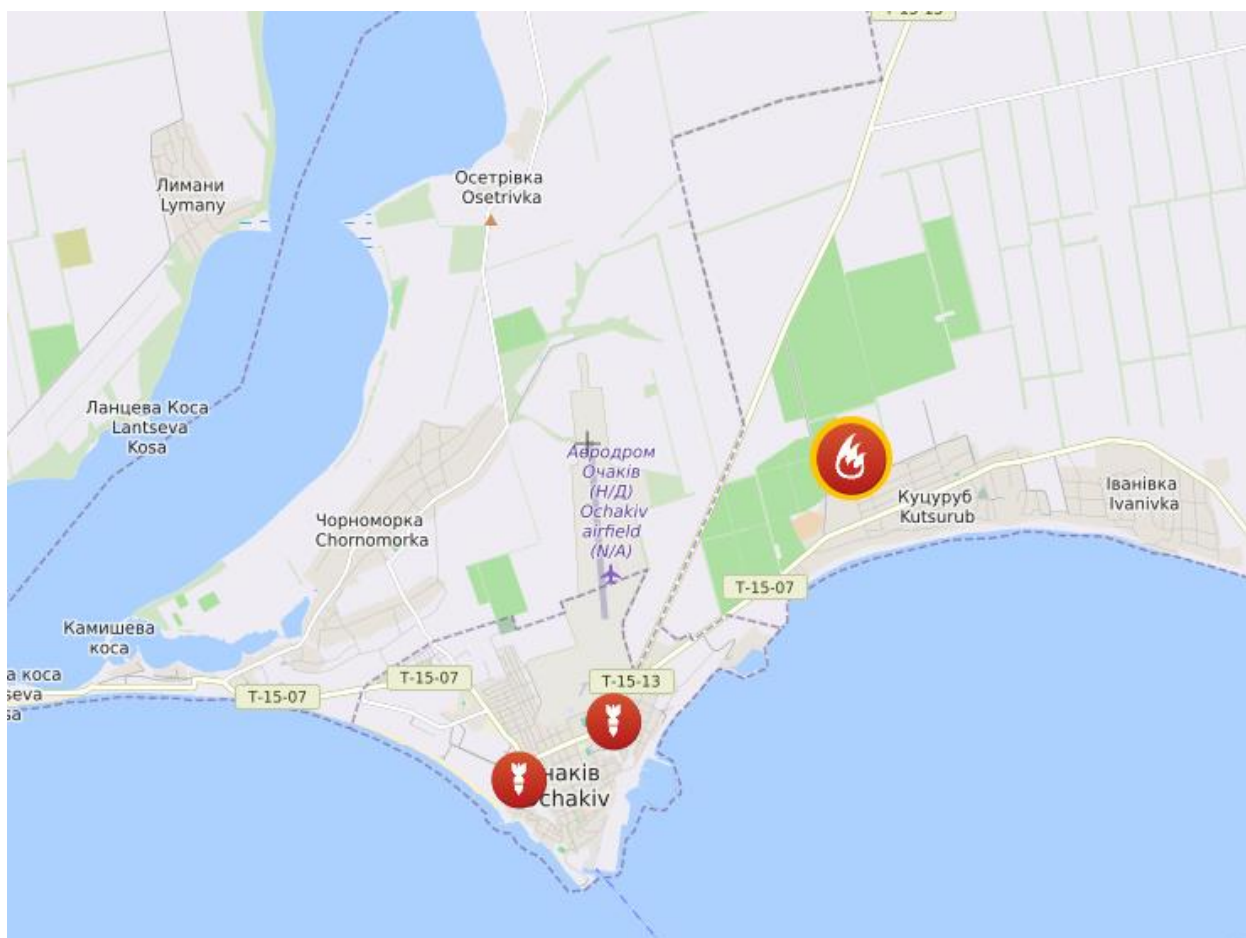

Рис 2.6. Позначки на карті

Електронна карта deepstatemap використовувалась у даній дипломній роботі через її багат шаровість, а саме можливість обрати топографічний та супутниковий шар.

Топографічний шар це зменшене узагальнене відображення земної поверхні що побудоване за обумовленими математичними закономірностями. Тобто ми можемо побачити всі ділянки, особливості, нерівності земної поверхні по яким прийшлись обстріли. Це дало нам змогу проаналізувати територію ураження та відстань навколо цієї території яка є потенційно небезпечною.

Супутниковий шар це фотографії поверхні землі за допомогою фотоапаратури з супутника. Такий шар дозволив нам виділити саме ті об'єкти господарства або підприємств у які були влучання.

Карти deepstatemap не дають нам так багато можливостей як liveuamap, але корисним є інструмент «лінійка», завдяки якому ми можемо виміряти точну відстань від точки А до точки В (рис 2.7).

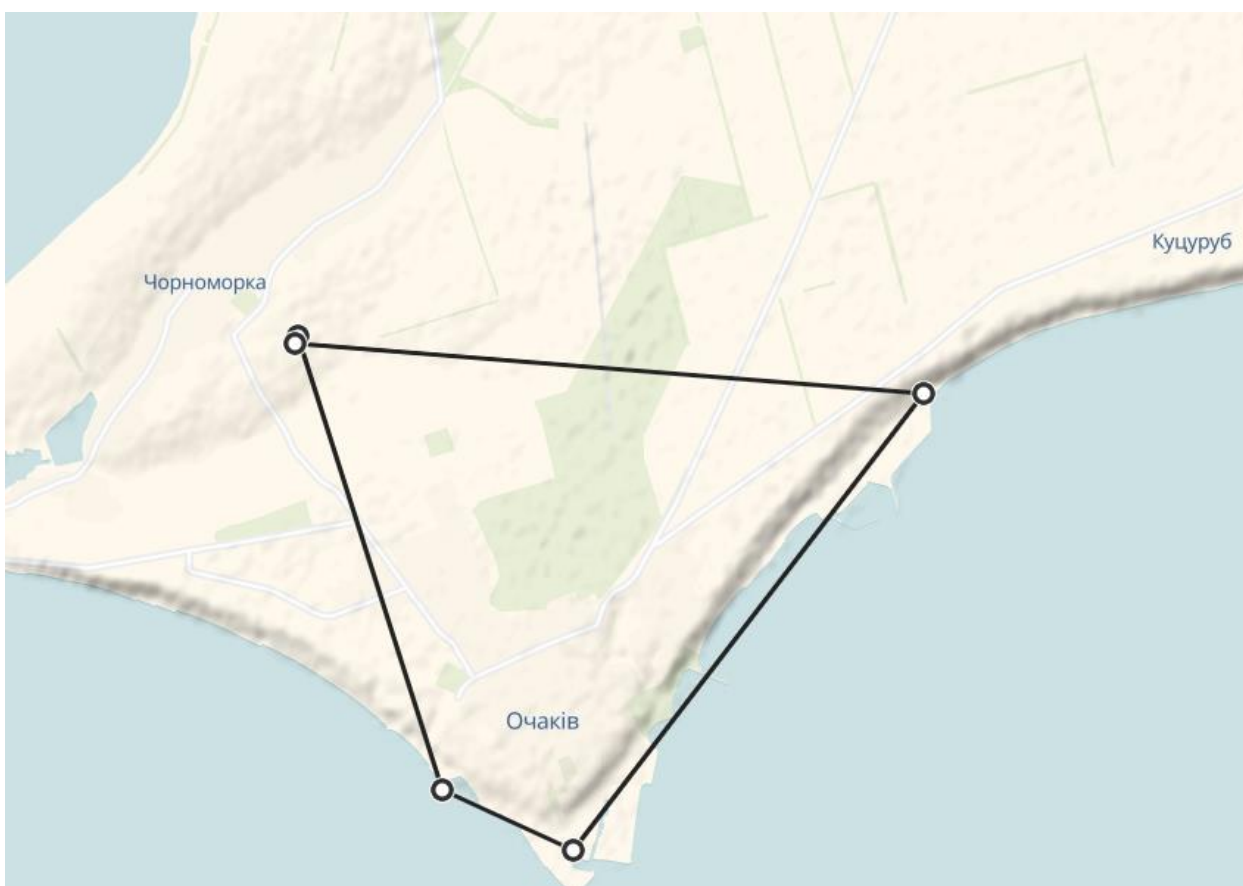

Рис. 2.7. Вимірювання відстані

У процесі роботи було проведено ряд вимірів на територіях ураження артилерією, та територіях що були звільнені від окупації але знаходились під нею довгостроково.

Виміри площі на яку потрапляли снаряди було проведено для моделювання потенційно небезпечних ділянок на яких все ще можуть знаходитись уламки або снаряди що не розірвалися. Такі території потребують вивчення спеціалістами та розмінування. Розмінування та повернення до робочого стану з потенційно можливим їх подальшим функціонуванням як за мирного часу, потребують не менше року, чого не можна сказати про наступні території.

У процесі дипломної роботи було проведено підрахунок площі що була звільнена від окупації, вона становить близько 1700 км². Більшість цієї території перебувало під недовгостроковою окупацією. Для таких районів потрібен більш детальний аналіз та розмінувальні роботи. Для нормального функціонування і повернення до довоєнного ритму життя потрібно не менше двох років, з урахуванням розмінування більшої частини території, вилученням уламків та нерозірваних снарядів, і початку процесу засадження і озеленення площ що вигоріли або постраждали.

Території Миколаївської області що знаходились під окупацією представлено на рис. 2.8.

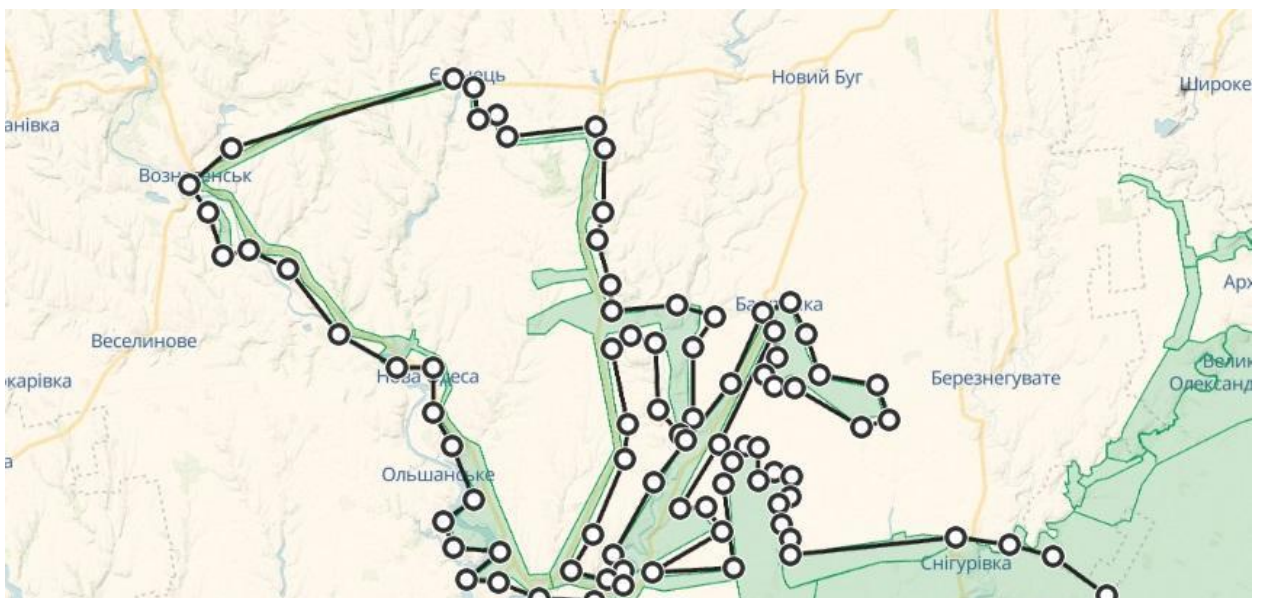

Рис 2.8. Деокуповані території Миколаївської області

Ті території що знаходились під окупацією довгостроково, потребують більше часу для налагодження функціонування. Через довготривале перебування російський військ на цих територіях, процеси розмінування потребують значно більше часу. Цей процес напряму залежить від кількості мін та якості їх маскування.

Наступним методом що був використаний у дипломній роботі є метод інтерпретації космічного знімку що складається з двох етапів.

Перший етап включає в себе попередню обробку цифрових космічних знімків, відтворення зображень обраної ділянки у різних гамових варіантах. На другому етапі за допомогою автоматизації та візуальних методів було виконано інтерпретацію файлів.

Приклад демонстрації аерознімку влучання снаряду на рисунку 2.9.

Рис. 2.9. Аеро-знімок зони влучання ворожого снаряду

За допомогою deepstatemap було визначено кордони досліджуваної області та проведені подальші розрахунки.

Була виміряна площа окупованої території, деокупованої, площі що все же знаходиться від окупацією, площа об'єктів ПЗФ що була або знаходилась під окупацією. Всі виміри та розрахунки були записані та переведені у ПЗ MS Excel. У таблиці 2.1 перенесені результати розрахунків.

Таблиця 2.1

Площа окупованих і деокупованих територій

Площа окупованої т.	1825 км ²
Площа деокупованої т.	1700 км ²
Площа що під окупацією	125 км ²
Площа об'єктів ПЗФ	100 км ²

За допомогою методу порівняння та комбінації deepstatemap і mapdirections було вираховано окуповану та деокуповану площу досліджуваної території. Приклад вирахування площі об'єктів ПЗФ на Кінбурнській косі показано на рисунку 2.10.

Поверхність: 100231867 метры² | 100.232 километры² | 1078886840 футы² | 119876316 ярды² | 24767.834 акров

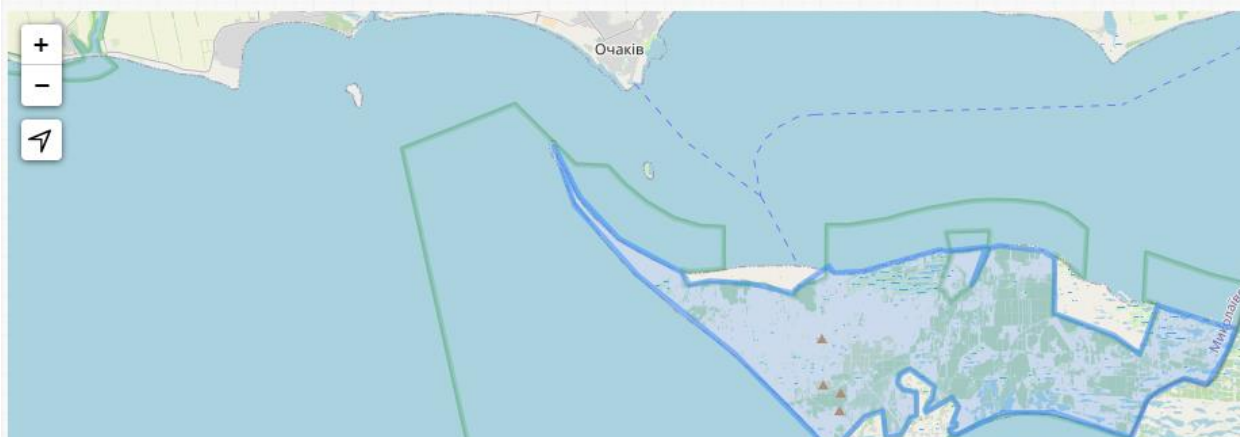

Рис 2.10. Вимірювання площі ОПЗФ на «Кінбурні».

Наступний метод який був використаний у процесі дослідження це картографічний метод. Картографічний метод – це використання карти для описування або аналізу певних подій або явищ. Суть цього методу полягає у включенні в досліджувані процеси географічної карти, як моделі явищ, що підлягають вивченню. Сама карта у цьому процесі виступає як засіб дослідження і предмету у вигляді моделі вивчення яких у даний час є неможливим. Під час використання картографічного методу і вивчення карти була отримана інформація про явища і процеси які на ній зображені за допомогою аналізу картографічних символів та легенди карти.

З основних засобів картографічного аналізу під час дослідження заданої ділянки використовувались наступні:

- Візуальний аналіз що ґрунтується на самій суті карти, в достатній мірі визначає якісні характеристики подій і явищ, але відтворює їх неточно з точки зору кількісних величин та площі, тому цей метод був використаний на першій стадії дослідження для ознайомлення і розуміння загальної інформації.

- Картометричні дослідження, основною метою яких є вимірювання та обчислення по карті кількісних явищ та їх характеристик. За допомогою картометрії вдалось отримати різні абсолютні і відносні показники, такі як просування військ, окупування територій, кількість обстрілів за певний період.

У картографічному методі дослідження існують різні способи використання карт:

- Аналіз окремих типів карт;
- Аналіз поєднаних карт;
- Порівняння карт за різний період часу;
- Порівняльне вивчення аналогічних карт;
- Аналіз сутність якого полягає у перетворенні зображення з карт на складові частини.

На точність таких досліджень та їх правдивість у картографічному методі впливають такі показники:

- Точність під час вимірювання територій;
- Точність самих карт;
- Географічні особливості досліджуваної ділянки.

РОЗДІЛ 3

3.1. Просторово-часовий аналіз військових дій на території Миколаївської області.

Починаючи с 24 лютого 2022 року природний спокійний ритм життя був порушений по всій території України. У південній частині країни, зокрема у Миколаївській області зазнали артилерійських обстрілів аеропорт у м. Миколаєві та зафіксовано пересування ворожої авіації у м .Снігурівка, яка в подальшому значний період часу знаходилась під окупацією (рис 3.1).

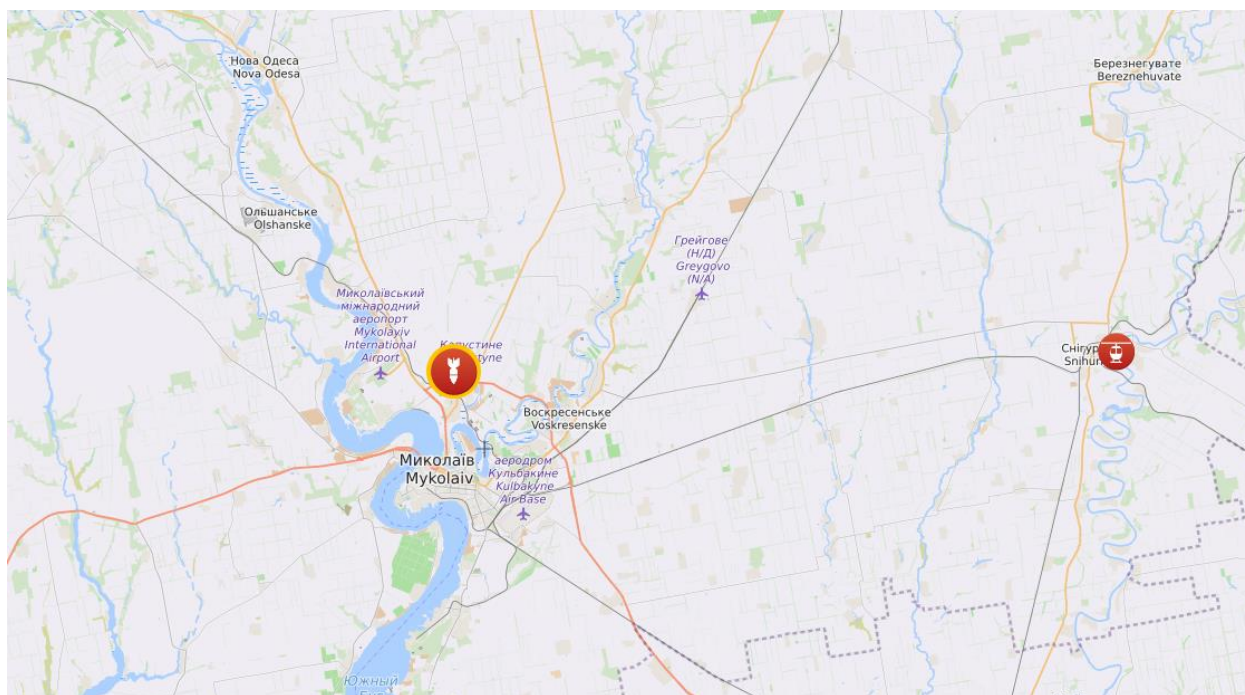

Рис. 3.1. Перший день повномасштабного вторгнення

Вплив військових дій що відбуваються від початку повномасштабного вторгнення можна поділити на такі ділянки:

- Регулярного артилерійського на авіаційного враження;
- Швидкого просування російських військ по території країни, та їх окупацією;
- Довгострокової окупації;

В залежності від ділянки на якій розташований об'єкт ПЗФ залежить ступінь його враження та можливість його використання у туристичній сфері у майбутньому.

25 лютого 2022 року 2 колони ворожої техніки які намагалися прорватися по південному узбережжю від території Херсонської області до м. Миколаїв були розбиті нашою артилерією і відсунуті до кордону Миколаївської області. До кінця лютого не було зафіксовано просування окупаційних військ на т. Миколаївської області.

З 1 до 12 березня почались більш активне просування російських військ вглиб Миколаївської області зі спробою оточити місто та взяти його у «кільце» (рис 3.2).

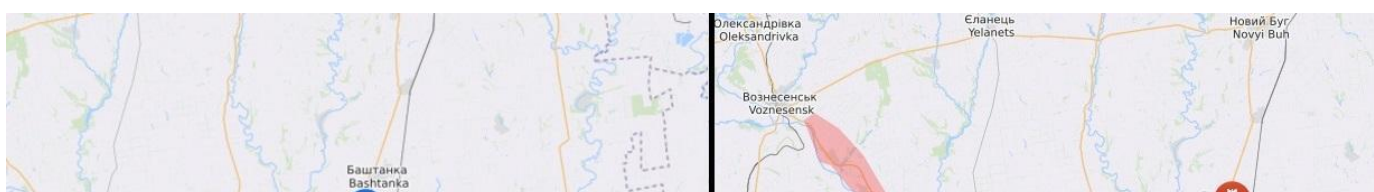

Рис. 3.2. Просування російських військ за 12 днів

Морський десант російської армії що переміщувався вздовж русла річки Південний Буг був висаджений на узбережжі міста Миколаїв, та повітряний десант на території Кульбакинського аеропорту. Переміщення ворожих військ супроводжувалось постійними артилерійськими обстрілами міста Миколаїв, та населених пунктів не підконтрольних їм. Загалом за період з 1 до 12 березня від РСЗО та ЗРС постраждали території міста Миколаїв(зокрема Балабанівка, порт «Ольвія», територія Ракетного урочища, територія навколо Зоологічного парку, 41 гімназія...), населені пункти Баштанка та Зелений Гай.

Така територія об'єкту ПЗФ як Ландшафтний заказник «Христофорські плавні», частково потрапляє під другий пункт впливу воєнних дій, через дотичне просування російських військ через територію заказника та можливе мінування території.

За 12 днів окупаційні війська просунулись на 106 км. вглиб Миколаївської області, від кордону Херсонської області до м. Вознесенськ (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Переміщення російських військ до м. Вознесенськ

Починаючи з 13 березня і до кінця місяця, з активізацією контрнаступних дій ВСУ, у східному напрямку було звільнено території Миколаївської області від м. Вознесенськ до птг Казанка та Березнігувате (рис 3.4).

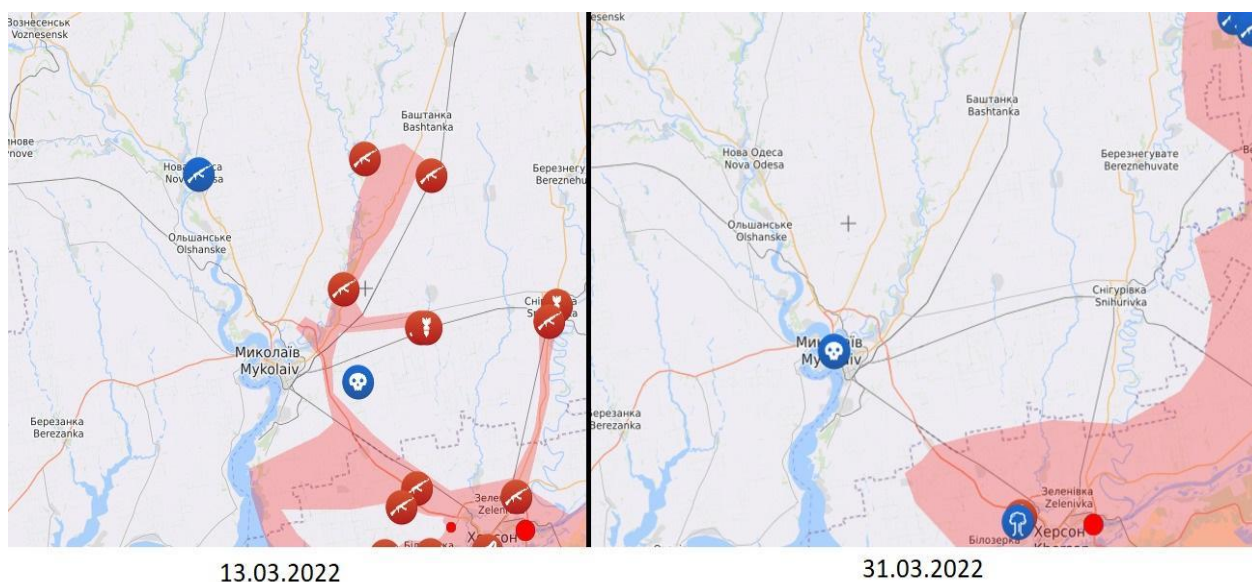

Рис. 3.4 Початок контрнаступних дій

До середини квітня було окуповано населений пункт Снігурівка, та всю територію Кінбурнської коси. Впродовж місяця арт обстрілам піддавалася територія міста Миколаїв і його околиці, також декілька снарядів потрапило до акваторії річки Південний Буг. На звільненій території, неподалік села «Любомирівка», внаслідок вибуху залишеної окупантами міни загинуло 2 людини. Загалом до кінця весни 2022 року, регулярно завдавались удари по великим населеним пунктам Миколаївської області (Миколаєві, Очакові, Новій Одесі, Баштанки, Новому Бузі, Южноукраїнську та ін.), що викликало велику кількість пожеж та смертей серед мирного населення. Було пошкоджено велику кількість цивільної та енергетичної інфраструктури, зруйновано сотні навчальних закладів, пологових будинків, та закладів першої медичної допомоги. Також у квітні внаслідок цілеспрямованого влучання снаряду у водопровід, було перервано подачу питної води у Миколаїв. Через вибух було втрачено майже 40 мільйонів літрів води, яка на протязі 8 годин розливалась у місці прориву (рис. 3.5).

Рис. 3.5 Місце прориву труби водопостачання

Для уникнення гуманітарної катастрофи та забезпечення місцевих мешканців водою були відкриті пункти видачі питної води, головним постачальником якої стала Одеса. Було розроблено декілька свердловин, переважно на територіях медичних установ. На початку травня «Миколаївводоканал», сформував водозабір з річки Південний Буг. На відміну від води зі свердловин, в яких були встановлені фільтри зворотного осмосу, вода з «крану» була переважно технічною через її солоність.

За літній період 2022 року південна частина України зазнала невеликих змін (рис. 3.6).

Як показано на правій частині рисунку, російські війська змогли просунутись в глиб Миколаївської області на 20 км. у південно-західному напрямку від населеного пункту Снігурівка.

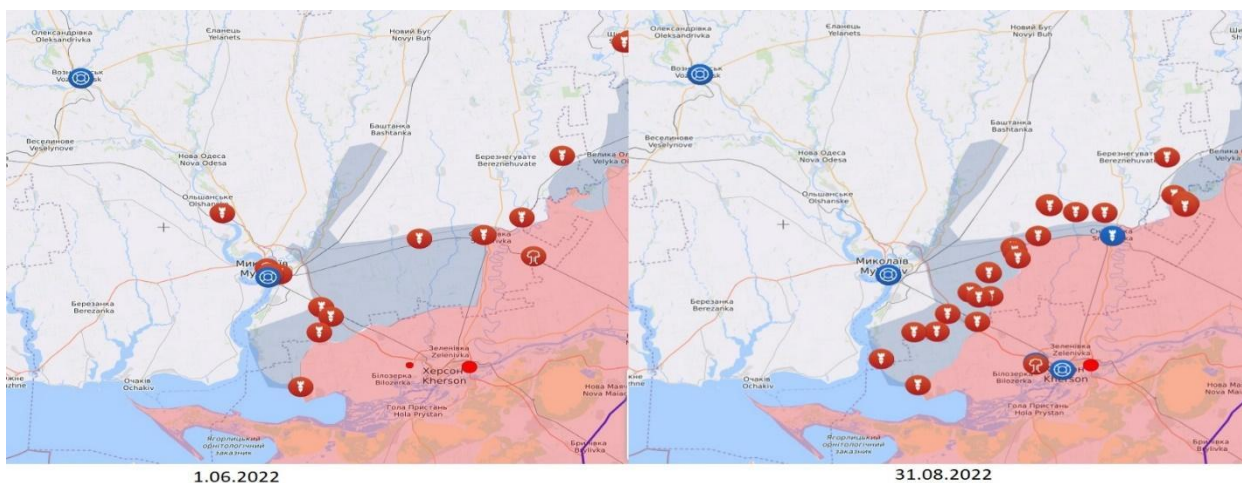

Рис. 3.6 Динаміка подій за літній період

1 та 2 червня ударами ворожої артилерії було знищено залізничний міст через ліву притоку Південного Бугу, річки Сухий Єланець.

5 червня крилата ракета типу «Калібр» пролетіла на критично низькій висоті над Південноукраїнською АЕС.

Кількість ворожих обстрілів не зменшувалась, а в деяких районах Миколаївської області мала інтенсивне збільшення. Від початку літа мали місце періодичні атаки російських військ на зернові термінали та елеватори. Що найменш постраждали два зернові термінали у Миколаєві, які належать міжнародним компаніям Viterra та Bunge Ltd. Але не тільки ці атаки поставили під загрозу експорт Українського зерна. Мінування російськими військовими північно-західної частини моря та гирла річки Дніпро також несе загрозу для морської торгівлі, а також для морських організмів та людей. Величезна кількість мін, що дрейфують у відкритому морі та узбережжю несе загрозу житті. На протязі повномасштабного вторгнення зафіксовано більше 10 випадків, коли міни прибивало до берегу, переважно у Одесі, Очакові, та Южному.

Від систематичних обстрілів збільшилась кількість пожеж на території країни, перш за все це поля та ліси. Липень став початком катастрофічних пожеж, через те що майже весь врожай вже дозрів і став легкозаймистим, достатньо одного уламку ракети щоб знищити все поле врожаю (рис 3.7). Тільки за липень кількість врожаю який було знищено досягає цифри у 70 000 га. Це катастрофічні втрати враховуючи негативний вплив вогню на екосистему.

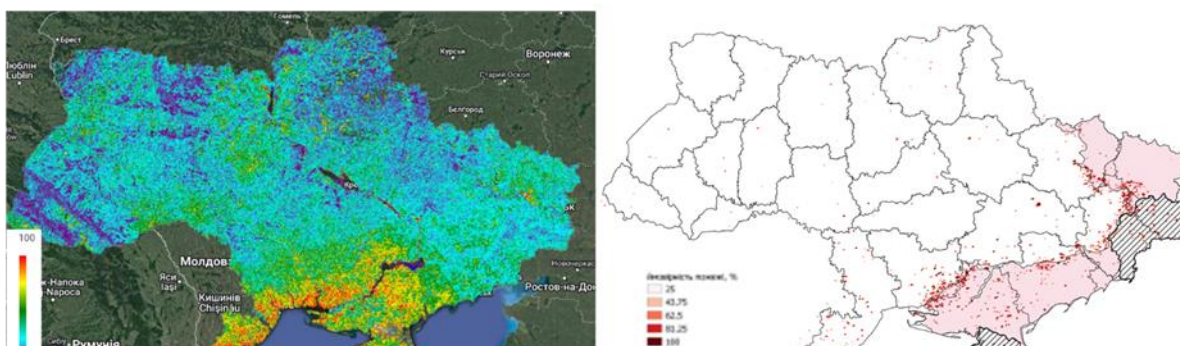

Рис. 3.7 Кількість пожеж за 2 місяці.

У найтяжкому становищі опинилась територія Кінбурнської коси, за весь період окупації там вигоріло приблизно 10000 га лісів, що становить понад 30% від їх загальної площі.

Кількість пожеж за період з 01.06 до 06.07.22 року представлена на рисунку 3.7.

Лісові ландшафти даної території окрім штучно насаджених соснових дерев, включають ще реліктові ліси, та щонайменше 47 рідкісних видів рослин, лишайників, та грибів, що занесені до Червоної Книги. Через вигорання лісів велика кількість тварин залишається без звичного для них місця проживання, більша частина з них помирає. Кінбурнська коса налічує понад 415 видів тваринного світу, 165 з яких занесено до Червоної Книги.

У березні 2022 року пожежі виникали на таких територіях ПЗФ як: Василівські плавні – пожежа уразила територію лісу, лучні та плавневі комплекси; Бієнкові плавні – 1062 га було знищено через пожежу.

У травні виникла пожежа площею понад 530 га на території Василівського та Геройського лісництва, чим знищила степову і лучно-степову зону, а також чагарникові комплекси.

Впродовж червня було зафіксовано 5 пожеж, перша почалася 3 і закінчилась 8 червня, на території Василівського лісництва було уражено 211 га степових, лучно-степових, лучно-болотних та чагарникових комплексів. Через велику інтенсивність пожеж у червні важко визначити точну кількість пожеж, коли численні осередки пожеж зливаються у одне, повторно

розпалюються та розносяться вітром. 22 червня сильний вітер розніс пожежу від с. Василівка до Ягорлицької затоки.

З 28 червня по 3 липня відбулася пожежа на території Воложиного лісу, що знищила майже 230 га лісу.

З 13 до 18 липня горіли території хутора Чимлівка, урочища Кучугури Сагайдачного, Грушки, та плавні Дніпрово-Бузького лиману. Ці пожежі знищили майже 300 га степу та лісу. В цілому у липні на території Кінбурнської коси налічується більше 10ти займань.

З 25 серпня по 4 вересня горіло 111 гектарів на південь від ділянки Ковалівської саги. З 27 серпня по 6 вересня горіла територія Василівського та Геройського лісництв, що охопила собою 268 га.

Але природу «Кінбурна» руйнують не лише пожежі, через постійні обстріли та пересування важкої техніки і артилерії страждає ґрунтовий та рослинний покрив. Забруднення важкими металами, вибуховими речовинами, паливом що виливається з техніки окупантів ставлять під загрозу земельні та водні ресурси. Такі природні середовища як озера і гаї, дуже вразливі до всіх цих видів забруднення, особливо нафтопродуктів. Кількість тварин що загинули внаслідок обстрілів та пожеж неможливо підрахувати. Тільки після повної деокупації можна буде оцінити всю шкоду що завдала російська армія півострову.

Восени 2022 року, ВСУ почали активно відтіснити ворога у північній та південній частині країни. Так у листопаді було деокуповано Снігурівку та довколишні населені пункти. Через збільшення відстані від лінії зіткнення, кількість обстрілів у південній частині країни значно зменшилась, але не зменшились обстріли по енергооб'єктам. Станом на початку 2023 року, у Миколаївській області окупованою залишається тільки територія Кінбурнської коси (рис. 3.8).

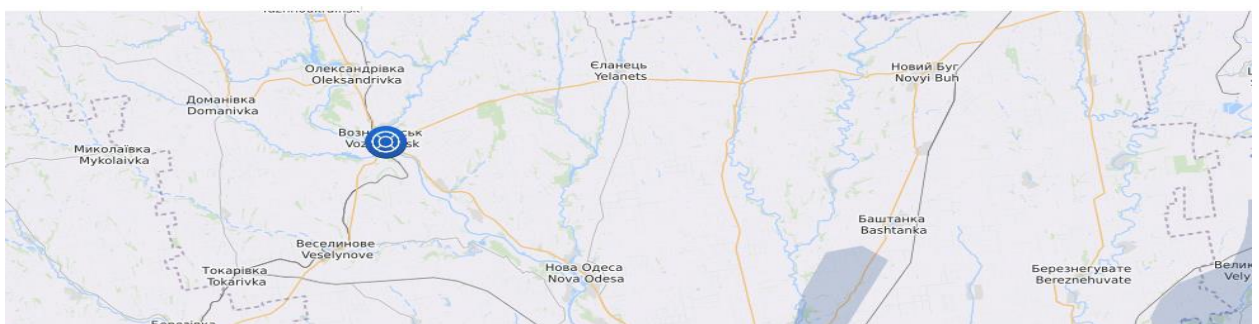

Рис. 3.8 Стан територій на початку 2023 року

Під час дослідження було проведено збір, аналіз, та вивчення інформації по типу зброї що застосовувалась російськими військами. Дані були організовані у таблицю та представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Характеристика впливу різних видів озброєння на об'єкти ПЗФ

Тип зброї	Зона механічного враження	Відстань на яку можуть вражати осколки	Відстань поширення вибухової хвилі	Відстань поширення акустичної хвилі
РСЗО «Град»	7 м, глибина 3 м	145000 м ² або 0,145 км ²	2,145	12.145
9К58 «Смерч»	15 м, глибина 8-10 м	672 000 м	2.672	15.672
9К57 «Ураган»	8 м, глибина 4,8 м	426 000 м ²	2.426	18,426
РСЗО «Торнадо»	15 м, глибина 8-12 м	672 тис. м ²	2.672	18.672
«Іскандер»	8-12 м, глибина 9	15 000 м ²	2.015	3.015

3.2.Сучасний стан територій привабливих для екологічного туризму.

Співставляючи карти динаміки бойових дій та карту природно-заповідного фонду ми провели аналіз впливу військових дій на об'єкти найбільш придатні для розвитку екологічного туризму (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Аналіз сучасного стану об'єктів ПЗФ

Категорія	Всього		Тривалої окупації		Швидкого проходження		Тривалого обстрілу	
	Площа, га	%	Площа, га	%	Площа, га	%	Площа, га	%
НПП	41361,25	100	34848,15	784,2	-	-	375,0	0,9
Заказники	13871,0	100	55,0	0,4	2902,1	21,0	-	-
Ландшафтні парки	39345,2	100	20602,8	52,3	-	-	17890,2	45,5
Заповідники	4416,7	100	2741,0	62,1	1675,7	37,9	-	-
Зоологічні парки	23,0	100	-	-	-	-	23,0	100
Інше	2069,4	100	-	-	440,02	21,2	-	-

За характером та часом впливу всі об'єкти що зазнали військових дій варто поділити на такі групи:

- активного, регулярного вогневого враження;
- досить швидкого (без затримок) проходження російських військ;
- тривалої окупації.

Якщо проводити аналіз по категоріях об'єктів ми побачимо, що вони зазнали різного впливу (рис. 3.9)

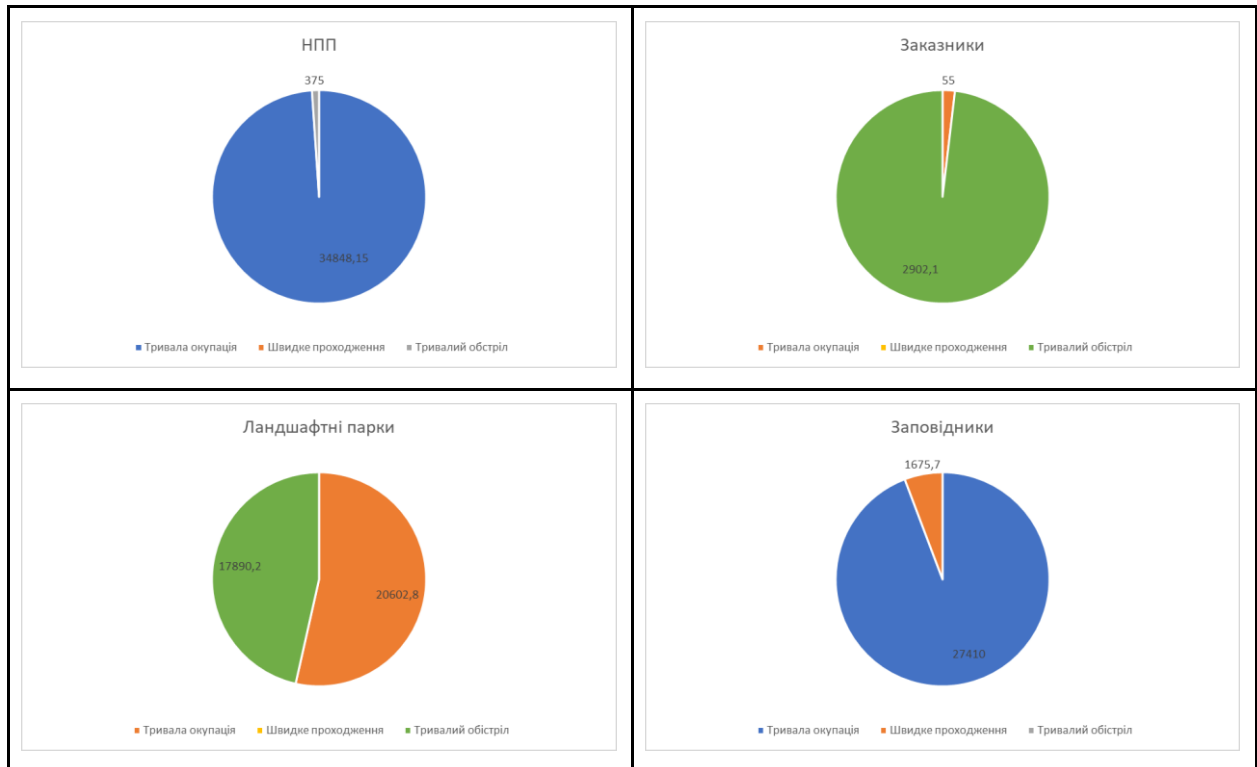

Рис. 3.9. Характер впливу військових дій на об'єкти ПЗФ.

Всі військові дії є небезпечними для будь яких туристично привабливих об'єктів. Характер впливу може бути різним це:

1. фізичне пошкодження або знищення внаслідок падіння ракети, снаряду, літаючого засобу, пожежі. Також унаслідок проїзду важкої військової техніки;
2. пошкодження та турбування вибуховою хвилею при якому можливо повне або часткове пошкодження рослинності, руйнування пташиних гнізд тощо;
3. забруднення території/акваторії рештками знищеної військової техніки, паливно-мастильними матеріалами забруднення повітря внаслідок пожеж на об'єктах інфраструктури та в природних екосистемах, вибухів боєприпасів, складів мінеральних добрив, накопичення продуктів руйнування будівель;
4. шумовий вплив, котрий є надзвичайно небезпечним для тварин, особливо у весняно-літній період, під час виведення потомства;
5. зміна мікрорельєфу фортифікаційними спорудами.

Наслідки військових дій є всеохоплюючими і непередбачуваними. Оцінити масштаб збитків ми зможемо лиш після відсування лінії фронту та закінчення активних бойових дій на території Миколаївської області.

3.3. Заходи щодо розвитку безпечного екологічного туризму у повоєнний час.

У зв'язку з військовими діями на території України та досліджуваної ділянки, було проведено аналіз типів озброєння та снарядів що влучали у об'єкти ПЗФ та інші території Миколаївської області. Відповідно результати аналізу допоможуть нам зрозуміти ступінь небезпеки перебування на цих територіях туристів відразу після закінчення військових дій. Також розробити рекомендації, щодо розвитку безпечного туризму у майбутньому.

Одним з найшкідливіших і заборонених із використаних снарядів армії РФ є касетні снаряди. Касетні боеприпаси – це авіабомби, артилерійські снаряди або ракети що містять в собі десятки або навіть сотні менших субснарядів. Це можуть бути міни або снаряди різного призначення. Після запуску касетний снаряд зупиняється у заданій області та розривається, і випускає субснаряди по великій площі. Площа ураження може досягати сотні метрів, що і робить цей снаряд найшкідливішим. Через таку велику територію ураження та розліт уламків, місця в які потрапила така бомба є небезпечною. Як влаштований касетний снаряд показано на рисунку. 3.10.

Рис. 3.10 Устрій касетного боеприпасу

Через те що викинуті снаряди можуть не розірватися одразу, на територіях в які вони потрапили необхідно проводити розмінування та ліквідацію уламків. Оболонка в якій знаходились «касети» може впасти за кілька сотен метрів від самої зони ураження, тому потенційно небезпечна площа навколо зони ураження становить близько 800 м.

Ракети типу іскандер, іскандер-м, калібр – мають більшу точність і як наслідок меншу потенційно небезпечну зону після вибуху. Небезпечними у місці прильоту після деякого часу залишається в основному уламки від об'єкту ураження та самої ракети, що можуть розлітатися на кілька сотень метрів. Ракета вибухає одразу, у момент її контакту з ціллю.

Снаряди типу «кинжал», «х-101», та інші що запускаються з кораблів та авіації також детонують у момент влучання в ціль. Більшість таких ракет є надшвидкими, а їх довжина досягає 9 метрів. Території на яку можуть розлетітися уламки складає 400-500 м.

Важкі вогнетні системи які росія використовує у війні мають на озброєнні термобаричні снаряди. Один залп такими снарядами можуть пошкодити ділянку у десятки тисяч квадратних метрів. Найшкідливішим для природи у місці влучання такими снарядами є повне вигорання території.

Приклад ураження території термобаричними снарядами показані на рис 3.11.

Рис. 3.11. Зона ураження термобаричними снарядами.

На деокупованих територіях найбільшу загрозу становлять міни що лишають за собою окупанти. На період повномасштабного вторгнення були зафіксовані такі міни як: ПОМ-2, ПМФ-1, ПОМ-3, ПМН-2, ТМ-62М (рис. 3.12).

Рис 3.12. Види мін

Інші міни можуть бути як залишеними так і заміновані дистанційно, за допомогою систем РСЗВ та ін. Саме через це області та об'єкти ПЗФ що знаходяться у безпосередній близькості від ліній фронту потребують довшого і ретельнішого аналізу спеціалістів та саперів. В додаток до мін на звільнених територіях знаходять величезну кількість «розтяжок», що представляє собою гранату з прив'язаним до неї тросиком або ниткою, і детонує через 5 секунд після його пошкодження.

ТМ-62М та ПМН-2 це звичайні натисні міни, які спрацьовують після того як на неї наступають або наїжджають. Для детонації першої необхідно прикласти зусилля від 120 кг, її використовують для мінування доріг та місць проїзду транспортних засобів. Друга є небезпечнішою для людини, потужності буде достатньо щоб відірвати людині як мінімум кінцівки. Такі

міни були залишені на наших деокупованих територіях. Тому у післявоєнний період розвиток екотуризму на таких ділянках є питанням часу.

У повоєнний період безпека стане головним фактором розвитку екотуризму в Миколаївській області на територіях, що зазнали впливу активних військових дій та окупації.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. У світі країнами де відбувалися активні бойові дії напрацьовано позитивний досвід розвитку безпечного екотуризму. Такі проблеми мали: Хорватія, Північна Македонія, Ізраїль, Кіпр, В'єтнам. Їх досвідом варто скористатися і Україні.

2. Миколаївська область наділена всіма необхідними рекреаційно-туристичними ресурсами, для успішного розвитку екотуризму. Найактивніше екотуризм розвивається на територіях, що мають найбільшу рекреаційну привабливість, інфраструктуру та є найбільш відомими. Саме такими є об'єкти ПЗФ.

3. У дипломному проєкті для вивчення, аналізу та прогнозування розвитку екологічного туризму у Миколаївській області у післявоєнний період було зібрано та використано матеріали наукових досліджень, аеро- та космічні знімки. Для інвентаризації ушкоджень та руйнувань варто користуватись дистанційними методами дослідження на початковому етапі, оскільки бойові дії ще не завершені, а також після відступу окупантів залишилося дуже багато потенційно небезпечних речей: міни, снаряди, касетні бомби тощо.

4. За весь період окупації об'єкти ПЗФ на території Миколаївської області зазнали величезних збитків. На території Миколаївщини найбільше постраждали території Чорноморського біосферного заповідника, Національний парк «Бузький гард», ландшафтний парк «Кінбурнська коса», і природний парк «Білобережжя Святослава». Через постійні обстріли, пожежі, руйнування ґрунтового покриву, забруднення територій нафтопродуктами та важкими металами, ці території зазнали величезного впливу на рослинний та тваринний світ.

5. Всього зазнало військового впливу 42,59% території ПЗФ Миколаївської області. На територіях що були окуповані, або через які пройшли російські війська залишається величезна кількість мін, ті місця куди потрапляли ворожі обстріли, мають таку ж кількість нерозірванихся

снарядів. Тільки на розмінування таких територій піде не один рік, а для відновлення рослинного та тваринного світу, засадження лісами – десятиліття. Досить важко говорити про територію «Кінбурнської коси», для оцінки збитків та прогнозування відновлення природного світу можна буде говорити тільки після її повної деокупації.

6. Початковим та головним етапом у відновленні туристичних об'єктів має бути гарантування безпеки для перебуваючих на їх території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсеньєва О. І., Шматків А. С., Феоктистова Н. В. / О. І. Арсеньєва, А. С. Шматків, Н. В. Феоктистова // *Туризм і культурна спадщина*. Міжвузівський збірник наукових праць. – 2005. – Випуск 2. – С. 186–205.
2. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому / Н. В. Барвінок, М. В. Барвінок.
DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-4>
3. Бойко В. О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки / В. О. Бойко // *Ефективна економіка*. – 2021. – № 4. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773> (дата звернення: 13.01.2023). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.4.73](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.4.73)
4. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи / В. О. Бойко // *Агросвіт*. – 2020. – № 22. – С. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.22.58>
5. Бойко В.О., Далевська Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу / В. О. Бойко, Н. М. Далевська // *Управління змінами та інновації*. – № 3, 2022. – С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-3-1>
6. Бордун О. Ю., Деркач У. В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України / О. Ю. Бордун, У. В. Деркач // *Географія та туризм*. – 2014. – Вип. 30. – С. 62–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_8
7. Бортников Є. Г. Пріоритетні напрями розвитку туристичної галузі в Україні / Є. Г. Бортников // *Вісник ДІТБ*. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2009. – № 13. – С. 157–163.

8. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О. Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
9. Екологічний туризм : навч. посіб. / Г. О. Сорокіна ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 206 с.
10. Зарубіна А. В., Сіра Е. О., Демчук Л. І. Особливості туризму в умовах воєнного стану / А. В. Зарубіна, Е. О. Сіра, Л. І. Демчук // Економіка та суспільство. Випуск № 41., 2022.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
11. Івченко Л. О., Романова К. М. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні / Л. О. Івченко, К. М. Романова // *Ефективна економіка*. – 2020. – № 1.
URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7619>.
DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.70>
12. Калина Т. Є., Константінова О. В., Арзуманян Т. Ю. Розвиток туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях / Т. Є. Калина, О. В. Константінова, Т. Ю. Арзуманян // *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. – 2017. – № 3. – С. 39–45.
13. Корнілова Н. У., Скупенко К. Д. Військово-патріотичні тури – сучасний напрямок внутрішнього туризму/ Н. У. Корнілова, К. Д. Скупенко // *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні*. – 2019. – С. 42– 47.
14. Любіцева О. О. Методика розробки турів: Навчальний посібник // О. О. Любіцева – К. : Альтерпрес, 2003. – 104 с.
15. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
16. Матвійчук Л.Ю. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія / за наук. ред. проф. Матвійчук Л. Ю. – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. – 320 с.

17. Матеюк О. П., Кармаліта Д. С. Сучасні проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні / О. П. Матеюк, Д. С. Кармаліта. [Електронний ресурс] / режим доступу:

<http://elar.khmnmu.edu.ua/bitstream/123456789/9945/1/Сучасні%20проблем и%20та%20перспективи%20екотуризму.pdf>

18. Машіка Г. В., Пологовська Ю. Ю., Бикова М.Д. Сучасні тенденції розвитку екологічного туризму в Україні в умовах пандемії COVID-19 / Г. В. Машіка, Ю. Ю. Пологовська, М. Д. Бикова // *Екологічні науки. Науково-практичний журнал.* – № 2(35). – С. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.eco.2-35.26>

19. Нова сторінка. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. URL:

<https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>

20. Павленчик А. О., Андрусак М. П. Розвиток екологічного туризму в Україні як соціально-економічного явища та шляхи його покращення / А. О. Павленчик, М. П. Андрусак. [Електронний ресурс] / режим доступу:

<https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/11295/1/Павленчик%20А.,%20Андрусак%20М..pdf>

21. Піменов В. Г. Розвиток екологічного туризму в Україні: основні поняття, проблеми, сучасний стан / В. Г. Піменов // *Вісник ХДАК.* 2018. Вип. 52. С. 201–202.

22. Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів / Ольга Маджумдар, Катерина Гончарова // *РБК-Україна* / [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>

23. Подорожі під час війни: де дозволено відпочивати і як безпечно організувати мандрівку / Олена Барсукова // *«Українська правда. Життя».*

[Електронний ресурс] / режим доступу:
<https://life.pravda.com.ua/travel/2022/06/20/249177/>

24. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги / Сергій Кириченко // *Українська правда*. [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>

25. Посохов І. С., Сагайдачна А. В. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні / І. С. Посохов, А. В. Сагайдачна // *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – Вип. 9. – 2019. – С. 203–212.

26. Розвиток туристичного бізнесу регіону [Текст] : навчальний посібник / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, О. П. Корольчук [та ін.] ; за ред. І. М. Школи. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2007. – 292 с. [Електронний ресурс] / режим доступу: https://tourlib.net/books_ukr/shkola1-3.htm

27. Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи / С. Е. Сардак, С. В. Таран // *Економіка і суспільство*. – 2018. – Вип. 19. – С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-5>

28. Сінгуцький О. В. Державна політика розвитку туризму: зарубіжний досвід / О. В. Сінгуцький // *Публічне управління та митне адміністрування*. – № 4(23), 2019. – С. 79–89.

DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-79-89>

29. Туризм воєнного часу: хто і як їздить подорожувати з України / Катерина Артюх // *УНІАН. Інформаційне агентство*. [Електронний ресурс] / режим доступу:

<https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/turizm-voyennogo-chasu-hto-i-yak-jizdit-podorozhuvati-z-ukrajini-11925096.html>

30. Туризм під час війни: як відпочивати в Україні цього літа / Наталія Магдик // *Сьогодні*. [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdyhat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html>

31. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? / Ірина Дворська. [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>

32. Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу / І. М. Шамара, М. Г. Савченко // *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм». – Вип. 10. – 2019. – С. 219–226. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310G9513G2019G10G23>

33. Шильнікова З. М., Дульцева І. І., Матушкіна М. В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти / З. М. Шильнікова, І. І. Дульцева, М. В. Матушкіна.

URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf>

34. Шимкевич К. Чорний (воєнний) туризм у Боснії і Герцеговині / К. Шимкевич. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/chornyj-voyennyj-turyzmu-bosniyi-i-gertsegovy>

35. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія / І. М. Школа. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 316 с.

36. Шушулков С. Д. Тенденції розвитку екологічного туризму в сучасних економічних реаліях [Текст] / Стоян Дмитрович Шушулков // *Український журнал прикладної економіки*. – 2019. – Том 4. – № 3. – С. 245–252. – DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-3-27>

37. Kadnichansky, D., and N. Kadnichanska. “Military tourism: issues of terminology and classification.” *Geography, Economics and Tourism: National and International Experience: Proceedings of the XIV International Scientific Conference*, 2020, pp. 132–138.

38. Maliarchuk, N. M. ., & Chirva, O. G. (2022). Problems and prospects of the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the russianukrainian war as an example of military tourism. *Economies’ Horizons*, 4(22), 34–42.

URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014)

39. Melnik, A. “Non-standard types of tourism.” Features of the functioning of military tourism. Local lore, geography, tourism, no 16, 2012, pp. 3–5.

40. Metreveli M., Timothy D.J. Effects of the August 2008 War in Georgia on Tourism and its Resources. Tourism, progress and peace. 2010. P. 134–148.

41. Patrusheva L., Niepieina H., Kravchenko A. “Psychological rehabilitation of children during and after the war in the institutions of the nature reserve fund of Mykolaiv region”. Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference «Modern ways of solving the problems of science in the world», February 13 – 15, Warsaw, Poland. 445 p. Pp. 323–325. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/modern-ways-of-solving-the-problems-ofscience-in-the-w>

42. Romanenko, Y. O., Boiko, V. O., Shevchuk, S. M., Barabanova, V. V., & Karpinska, N. V. “Rural development by stimulating agro-tourism activities”. International Journal of Management, 2020. № 11(4), C. 605–613. DOI: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.4.2020.058>

43. Smirnov, I. G. “Regional analysis of the resource base for the development of military tourism in the United States”. “Current state and prospects of economic development, accounting, finance and management in Ukraine and the world: a collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference, 2017, pp. 135–138.

44. Venter D. “Examining military heritage tourism as a niche tourism market in the South African context”. African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, Volume. 2017. № 6 (1).

45. Webster, C., Ivanov, S. “Tourism as a force for political stability”. International Handbook on Tourism and Peace, Drava Verlag, Klagenfurt, Austria, 2014. P. 167–180.

46. Zavarika, G. M. “Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory”. Journal of geology geography and geoecology, no. 31 (1), 2022, pp.186-193. DOI: <https://doi.org/10.15421/112218>.

47. Zeid A. Kassouha. “Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity”. Observations from Bosnia and Herzegovina. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

[Электронный ресурс] / режим доступа:

<https://journals.openedition.org/viatourism/3984>

ДОДАТКИ

Додаток А

**ПЕРЕЛІК ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ МИКОЛАЇВЩИНИ
станом на 01.01.2022**

Території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення

№	Назва	Площа, га	Адміністративний район	Рішення про створення
1	Природний заповідник "Сланецький степ"	1675,7	Сланецький, Новоодеський	Указ Президента України від 17.07.1996 № 575/96
2	Лісовий заказник "Рацинська дача"	1782,0	Вознесенський	Постанова Ради Міністрів УРСР від 28.10.1974 № 500
3	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва "Мостівський парк"	28,0	Доманівський	Постанова Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960 № 105
4	Ботанічна пам'ятка природи "Степок"	11,0	Казанківський	Розпорядження Ради Міністрів від 14.10.1975 № 780
5	Ділянки Чорноморського біосферного заповідника "Волижин ліс, о-в.Довгий, о-в.Круглий"	2741,0	Очаківський	Постанова Ради Народних комісарів УРСР від 14.07.1927 № 172
6	Миколаївський зоопарк	23,0	м. Миколаїв	Постанова Ради Міністрів СРСР від 22.07.1983 № 311
7.	Національний природний парк «Бузький Гард»	6138,13	Первомайський, Арбузинський, Вознесенський, Доманівський, Братський	Указ Президента України від 30.04.2009 № 279/2009
8	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	35223,15	Очаківський, Березанський	Указ Президента України від 16.12.2009 № 1056/2009

Території природно-заповідного фонду місцевого значення

№	Назва	Площа, га	Адміністративний район	Рішення про створення облради/виконкому облради
1	2	3	4	5
Регіональні ландшафтні парки				
1.	Кінбурнська коса	17890,2	Очаківський	від 15.10.1992 №16
2.	Гранітно-степове Побужжя	7394,3	Кривоозерський, Первомайський, Арбузинський, Вознесенський.	від 06.07.2006 № 10, від 27.05.2005 № 3, від 23.12.1999 № 5, від 25.10.1996 № 7, від
3	Тилігульський	8195,4	Березанський	від 28.04.1995 № 8

1	2	3	4	5
4.	Приінгульський	3152,7	Новобузький	від 17.12.2002 № 6
5.	Висунсько-Інгулецький	2712,6	Березнегуватський	від 25.11.2011 № 9
Заказники				
<i>Ландшафтні</i>				
1	Острів Довгий	6,0	м. Первомайськ	від 01.10.1974 № 527
2	Півострів Піщаний	260,0	Жовтневий	від 11.12.1990 № 281, від 07.07.1992 № 24
3	Вовча Балка	250,0	Новоодеський	від 12.03.1993 № 11
4	Новопетрівські плавні	200,0	Новоодеський	від 12.03.1993 № 11
5	Петрово-Солониський	300,0	Миколаївський	від 13.05.1993 № 7
6	Мурахівський	150,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
7	Висунський	50,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
8	Біла Криниця	20	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
9	Водоспад	30,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
10	Попова Дача	15,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
11	Михайлівський	87,2	Новоодеський, Вознесенський	від 02.02.1995 № 24
12	Пташиний	25	Доманівський	від 18.03.1994 № 20
13	Гора	197	Доманівський	від 18.03.1994 № 20
14	Михайлівський степ	1343,1	Новоодеський	від 14.08.1997 № 13
15	Бондаревські джерела	5,6	Миколаївський	від 30.12.2010 № 15
16	Привільний	328,3	Баштанський	від 30.12.2010 № 12
17	Бакшалинські плавні	96,06	Доманівський	від 02.02.2013 № 8
18	Воєводський	42,78	Арбузинський	від 02.02.2013 № 8
19	Кам'яно-Костуватський	523,70	Братський	від 02.02.2013 № 8
20	Новоодеський	20,70	Новоодеський	від 02.02.2013 № 8
21	Підгірний	114,96	Первомайський	від 02.02.2013 № 8
22	Чергалківський	159,02	Вознесенський	від 02.02.2013 № 8
<i>Лісові</i>				
1	Варюшино	632,0	Веселинівський	від 25.12.1973 № 623
2	Дорошівка	136,0	Вознесенський	від 23.12.1980 № 676
3	Балабанівка	510,0	м. Миколаїв	від 28.12.1982 № 675
4	Мішково-Погорілове	180,0	Жовтневий	від 28.12.1982 № 675
5	Олександрівська дача	465,0	Арбузинський	від 26.12.1978 № 625
6	Новоселівка	112,7	Арбузинський	від 26.12.1978 № 625
7	Вільне	10,0	Братський	від 23.12.1980 № 676
8	Володимирівська дача	1298,0	Казанківський	від 26.12.1978 № 625, від 23.10.1984 № 448
9	Байрак	12,0	Первомайський	від 26.12.1978 № 625
10	Кам'яна Балка	10,0	Первомайський	від 26.12.1978 № 625
11	Мартинівське	145,0	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
<i>Ботанічні</i>				
1	Івано-Кепіне	25,0	Снігурівський	від 16.12.1987 № 336
2	Добра Криниця	20,0	Баштанський	від 28.12.1982 № 675
3	Яковлівський	35,0	Березнегуватський	від 16.12.1990 № 336
4	Пелагіївський	123,5	Новобузький	від 12.03.1993 № 11
5	Скобелівська балка	10,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
6	Мар'янівський	15,00	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
7	Кримки	7,0	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24

8	Лощина	15,0	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24
1	2	3	4	5
9	Богодарівка	50,0	Новоодеський	від 02.02.1995 № 24
10	Єлізаветівка	10,00	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24
11	Михайло-Ларинський	14,8	Жовтневий	від 23.04.2009 № 6
Орнітологічні				
1	Пониззя Тилігульського лиману	120,0	Березанський	від 20.12.1976 № 668
2	Бузький	210,0	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
Іхтіологічні				
1	Південнобузький	40,0	Арбузинський	від 23.10.1984 № 448
2	Олександрівський	62,5	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
Гідрологічні				
1	Солоне озеро	375,0	Березанський	від 25.12.1979 № 623
2	Підземне озеро	41,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
3	Щербанівське водосховище	385,0	Вознесенський	від 25.12.1979 № 623
4	Жовтнєве водосховище	429,0	м.Миколаїв	від 11.12.1990 № 281
5	Софіївське водосховище	417,0	Новобузький	від 11.12.1990 № 281
6	Катеринівське водосховище	330,0	Веселинівський	від 12.03.1993 № 11
Пам'ятки природи				
Комплексні				
1	Курган	0,1	Березанський	від 22.11.1977 № 685
2	Громоклійська круча	58,0	Баштанський	від 30.12.2010 №13
Ботанічні				
1	Ленінське	11,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391
2	Луканівка	11,0	Кривоозерський	від 21.07.1972 № 391
3	Дуб черешчатий	0,01	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова, 1	від 21.07.1972 № 391
4	Дуб	0,01	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова, 14	від 21.07.1972 № 391
5	Дуб	0,01	м. Миколаїв, вул.В.Морська, 38	від 1.10.1974 № 527
6	Ювілейне	11,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391
7	Волошка білоперлинна	0,3	м. Миколаїв, жилмасив "Ліски"	від 05.12.1989 № 283
8	Сквер "Пам'ять"	0,5	м. Миколаїв, Будинок Природи	від 11.12.1990 № 281
9	Себінська	11,0	Новоодеський, с.Себіно	від 12.03.1993 № 11
10	Зеленгорова балка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7
11	Балка Широка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7
12	Камениста балка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7
13	Балка	3,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
14	Пришиб	5,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
15	Мокра Балка	30,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
16	Каширове	5,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
17	Балка Пенківська	25,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
18	Рубанівський ставок	15,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
19	Дуб черешчатий по вул.	0,01	м. Миколаїв	від 23.04.2009 № 7

	Адміральська, 22			
20	Старогалцинівська	8,0	Жовтневий	від 12.03.1993 № 11
1	2	3	4	5
21	Дуб черешчатий по вул. Адміральська, 22	0,01	м. Миколаїв	від 23.04.2009 № 7
<i>Гідрологічні</i>				
1	Джерело	0,01	сmt. Березнегувате	від 21.07.1972 № 391
2	Джерело	0,01	Вознесенький, с.Александрівка	від 26.12.1978 № 625
3	Джерело	0,01	Вознесенький, с.Ракове	від 21.07.1972 № 391
4	Джерело	0,01	Новоодеський, с.Новопетрівка	від 21.07.1972 № 391
5	Джерело	0,01	м.Вознесеньк	від 21.07.1972 № 391
6	Джерело	0,5	Березанський, с.Рибаковка	від 11.12.1990 № 281
7	Джерело «Прибужанське»	0,5	Вознесенький с. Прибужани	від 11.12.1990 № 281
8	Джерело	0,5	Первомайський, с. Чаусово	від 11.12.1990 № 281
9	Джерело	0,5	Новоодеський, с.Зайве	від 11.12.1990 № 281
10	Джерело	0,01	Новоодеський, с.Кандибіне	від 01.10.1974 № 527
11	Джерело мінеральної води	0,01	Снігурівський, м.Снігурівка	від 21.07.1972 № 391
12	Турецький фонтан	0,01	м. Миколаїв, яхт- клуб	від 1.10.1974 № 527
13	Зоряний	25,0	Веселинівський	від 12.03.1993 № 11
Геологічні				
1	Виступи граніту біля с.Кам'яно-Костувате	5,0	Братський	від 22.11.1977 № 685
2	Магматити	5,0	Єланецький	від 22.11.77 № 685
3	Виступи граніту біля с.Ясногородка	5,0	Єланецький	від 22.09.1977 № 685
4	Турецький стіл	0,01	Первомайський, с.Мигія	від 21.07.1972 № 391
5	Протичанська скеля	0,03	Первомайський, с.Мигія	від 21.07.1972 № 391
6	Виступи гранітів біля с.Таборівка	5,0	Вознесенький	від 26.12.1978 № 625
7	Крива пустош	12,9	Братський	від 30.12.2010 № 14
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва				
1	Парк	32,0	Братський	від 21.07.1972 № 391
2	Парк ім. Островського	5,0	м. Вознесеньк	від 20.12.1976 № 668
3	Парк ім. Шевченка	0,5	м. Вознесеньк	від 20.12.1976 № 668
4	Парк ім.1-го Травня	3,0	м. Вознесеньк	від 20.12.1976 № 668
5	Парк Вознесенької школи	1,0	Вознесенький	від 21.07.1972 № 391
6	Старий парк	1,0	Жовтневий,	від 21.07.1972 № 391,

			с.Мішково-Погорілове	від 23.10.1984 № 448
1	2	3	4	5
7	Володимирівський парк	7,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391, від 23.10.1984 № 448
8	Парк ім. Леніна	5,0	Миколаївський, с.Тернувате	від 21.07.1972 № 391
9	Парк Перемоги	42,0	м. Миколаїв, мкр. Соляні	від 21.07.1972 № 391
10	Флотський бульвар	3,7	м. Миколаїв	від 21.07.1972 № 391
11	Парк ім. Петровського	10,0	м. Миколаїв	від 21.07.1972 № 391
12	Парк "Ліски"	34,5258	м. Миколаїв	від 25.11.2011 № 10
13	Сиваський сквер	1,0	м. Миколаїв, вул. Пушкінська	від 21.07.1972 № 391
14	Піонерський	4,7	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова	від 21.07.1972 № 391
15	Парк ім.68 моряків-десантників	1,4	м. Миколаїв, площа ім. В.І.Леніна	від 21.07.1972 № 391
16	Парк ім. Ленінського комсомолу	19,6	м. Миколаїв, вул. Космонавтів	від 25.12.1975 № 727
17	Комсомольський парк	4,9	м. Первомайськ	від 23.10.1984 № 448
18	Парк ім. Петровського	6,0	м. Первомайськ	від 20.12.1976 № 668
Заповідні урочища				
1	Мар'ївське	388,0	Баштанський	від 23.10.1984 № 448
2	Хомутець	68,0	Братський	від 23.10.1984 № 448
3	Лісове	48,0	Братський	від 22.11.1977 № 685
4	Мар'їна роща	60,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
5	Василева пасіка	252,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
6	Молдова	103,0	Доманівський	від 21.07.1972 № 391
7	Лабіринт	247,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
8	Курячі лози	302,0	Кривоозерський	від 21.07.1972 № 391
9	Чабанка	457,0	Новобузький	від 23.10.1984 № 448
10	Лівобережжя	226,0	Первомайський	від 22.11.1977 № 685
11	Дубки	106,0	м. Миколаїв	від 25.12.1975 № 727
12	Андріївське	1294,0	Миколаївський	від 25.12.1975 № 623
13	Літній хутір Скаржинського	105,7	Первомайський	від 02.02.1995 № 24

Вплив військових дій на об'єкти ПЗФ

Категорія та назва об'єкту	Площа, га	Тривалість впливу,	Можливі наслідки
Природний заповідник "Єланецький степ"	1675,7	Швидке проходження	Фізичне знищення
Лісовий заказник "Рацінська дача"	1782,0	Швидке проходження	Фізичне знищення, руйнування ґрунтового покриву.
Ділянки Чорноморського біосферного заповідника "Волижин ліс"	2741,0	Окуповано	Всі види наслідків (Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, шумовий вплив, зміна мікрорельєфу, замінування, пожежі та ін.)
Миколаївський зоопарк	23,0	Періодичний	Фізичне знищення та пошкодження від падіння снарядів.
НПП «Білобережжя Святослава»	35223,15	Окуповано	Всі види наслідків
РЛП "Кінбурнська коса"	17890,2	Окуповано	Всі види наслідків
Висунсько-	2712,6	Тривала	Фізичне знищення,

Інгулецький РЛП		окупація	пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, заміна ування.
Ландшафтний заказник “Біла Криниця”	20,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, заміна ування, зміна мікрорельєфу.
Ландшафтний заказник “Михайлівський Степ”	87,2	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник “Новоодеський”	20,70	Швидке проходження	Фізичне знищення
Лісовий заказник “Мішково-Погорілове”	180,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічний заказник “Івано-Кепине”	25,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-

			мастильними матеріалами, заміна ування, зміна мікрорельєфу.
Ботанічний заказник “Добра Криниця”	20,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічний заказник “Єлизаветівка”	10,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, заміна ування, зміна мікрорельєфу.
Лісовий заказник “Балабанівка”	510,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
“Жовтневе” водосховище	429,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Мінеральне джерело у Снігурівці	0.01	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічний заказник “Лощина”	15,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник “Михайлівський”	87.2	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник “Новопетрівські плавні”	200,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Джерело у с.Ракове	0.01	Швидке проходження	Фізичне знищення

Ботанічна пам'ятка природи у с. Себіне	11,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
--	------	--------------------	------------------